

<https://doi.org/10.15407/eip2023.01.031>

УДК 330.341:336.5:338.45

JEL: L52; L65; O14; O32

Олег Крехівський¹

ЗАЛЕЖНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ: МИНУЛЕ, ЯКЕ ПЕРЕГУКУЄТЬСЯ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, з одного боку, викликало високу згуртованість і патріотизм українського суспільства та сприйняття ним незалежності як вищої цінності; з іншого – показало неспроможність зберегти її з допомогою ресурсів національного господарства, а відтак – високу зовнішню залежність від рішень світових лідерів про надання допомоги та використання промислового базису Заходу для забезпечення оборони та безпеки України. Актуалізоване С. Маріотті питання "глобального протекціонізму" потребує розгляду кризь призму контекстуальних економічних умов реалізації такої політики (війни, повоєнне відновлення, кризи). Мета статті – дослідити, спираючись на досвід піонера промислової революції та адепта вільного ринку – Великої Британії, історичні факти щодо реакції еліт на нові виклики та загрози початку ХХ ст., заходів політики стимулювання та захисту національних виробників та їх наслідків, унаочнити сучасні приклади протекціонізму, а також зробити висновки для України.

Історичні паралелі між ситуацією початку ХХ ст. та подіями останніх років дають підґрунтя для припущення, що відповідь на запитання "Як прискорити відновлення економіки України у період суворого випробування війною?" слід шукати не в сучасних заходах політики розвинених країн (де багаторічними спільними зусиллями влади та бізнесу сформовано потужний промисловий потенціал і діяльність урядів спрямована на управління кризами для збереження та зміцнення цього потенціалу), а, переважно, у ретроспективних механізмах, що забезпечили нароццвання наявних та створення нових індустрій для посилення ефективності економіки та національної безпеки.

Показано, що державні фінансові стимули та протекціоністські тарифи, запроваджені у Великій Британії в національних інтересах у відповідь на нові виклики та загрози, діяли понад 40 років, що допомогло країні розбудувати ключові індустрії, зменшити залежність від імпорту стратегічних товарів, підготуватися до нових випробувань.

¹ **Крехівський, Олег Володимирович** – канд. фіз.-мат. наук, старший референт, Секретаріат Кабінету Міністрів України (вул. М. Грушевського, 12/2, Київ, 01008), ORCID: 0000-0002-4793-851X, e-mail: o.krekhivskyi@gmail.com

Обґрунтовано, що стимулюючі та захисні механізми політики Індії, запущені нині для зменшення залежності від поставок стратегічних товарів з Китаю, є віддзеркаленням заходів, що реалізовувала Британія на початку ХХ ст. для зменшення залежності від поставок важливих товарів з Німеччини. Аналогічні механізми запроваджують і Сполучені Штати, керуючись інтересами національної безпеки.

Продемонстровано, що захисні тарифи в Україні нижчі не лише порівняно з азійськими країнами, що розбудовують та захищають власну індустрію, а й порівняно з ЄС. Обґрунтовано, що, формуючи стратегію економічної незалежності та повоєнного відновлення, України корисно звернути увагу як на історичний досвід Британії, так і на сучасні практики запровадження механізмів політики стимулювання та захисту індустрії у цілях оборони та безпеки.

Ключові слова: війна, зовнішня залежність, індустрія, економічна політика, вільна торгівля, протекціонізм, субсидії, ліцензування, мита

"Немає нічого нового під сонцем".

Екклезіяст 1:9

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, що призвело до численних людських жертв та руйнувань, з одного боку, викликало високу згуртованість і патріотизм українського суспільства та сприйняття ним незалежності як вищої цінності; з іншого ж – показало неспроможність зберегти її з допомогою ресурсів національного господарства, а відтак – високу зовнішню залежність від рішень світових політичних лідерів про надання допомоги та використання промислового базису Заходу для забезпечення оборони та безпеки України. Російська агресія стала викликом цивілізованому світу, випробовуючи не лише рішучість та єдність, а й виробничі можливості. Разом із тим зовнішня залежність – проблема не лише сучасної України, а й Заходу. В умовах глобалізації індустріальні лідери для задоволення внутрішніх потреб вимушені імпортувати життєво необхідні товари, виробництво яких локалізовано в інших країнах².

У 2008–2009 рр., зіткнувшись з фінансовою кризою, країни Європи та Сполучені Штати констатували вразливість своїх економік унаслідок деіндустріалізації, зумовленої аутсорсингом і офшорингом. Але остаточне

² У роботі Саліхової О.Б. та Гончаренко Д.О. наводяться дані щодо поставок активних фармацевтичних інгредієнтів в Європу: 2/3 діючих сьогодні Сертифікатів відповідності вимогам монографії Європейської фармакопеї для АФІ належать азійським виробникам, серед яких домінують індійські та китайські компанії; при цьому для 1/6 АФІ взагалі немає аналогів європейського виробництва, для понад половини АФІ існує від 1 до 5 сертифікатів відповідності, тобто у світі дуже обмежене коло їх виробників [1, с. 97].

усвідомлення критичної зовнішньої торговельної залежності відбулося під час локдауну через пандемію COVID-19³, коли: на всіх континентах були заблоковано ланцюжки створення доданої вартості; деякі країни почали використовувати поставки важливих товарів, таких як ліки та активні фармацевтичні інгредієнти (АФІ), як новий вид дипломатії; охорону громадського здоров'я перетворили на геостратегічну зброю, за допомогою якої вирішували національні питання⁴ [3, с. 5].

Примітно, що, попри різну структуру економіки, зовнішня залежність ЄС та США має дві схожі риси:

1) номенклатуру імпортованих товарів, важливих для економіки, оборони та безпеки, серед яких називають: напівпровідники; акумулятори, в т.ч. для електромобілів; ліки та АФІ; корисні мінерали, передусім рідкоземельні метали та матеріали;

2) концентрацію виробництва (видобування/переробки) цих товарів в одній країні – Китаї (винятком є мікросхеми – 92% загальносвітового випуску яких зосереджено на Тайвані).

Під час пандемії свою вразливість через дефіцит виробничих потужностей відчули не лише світові лідери, в економіці яких нині домінує сектор послуг, а й нові індустріальні країни. Як приклад – Індія, що імпортує 68% АФІ та понад 90% антибіотиків з Піднебесної (серед них – критично важливі медикаменти, включені до національного списку основних лікарських засобів) [4].

Проблема посилилася загрозами стабільності в Європі та Америці через російську воєнну агресію проти України у 2022 р. Це актуалізувало у середовищі політиків питання сек'юритизації національної економіки та державного втручання у процеси нарощування інноваційно-промислового потенціалу для усунення залежностей та вразливостей у ланцюгах поставок критично важливих продуктів, а у середовищі науковців – обговорення відповідних заходів та їх ефективності задля забезпечення стабільності національного і глобального економічного порядку.

Схожі виклики зумовили й подібні відповіді ЄС та Сполучених Штатів. Зокрема, керівництво ЄС представило переглянуту з урахуванням обставин

³ ЄС, оцінюючи наслідки пандемії для своєї економіки, вказав на існування "зовнішньої торговельної залежності" від низки товарів та технологій, яка впливає на промислові екосистеми та конкурентоспроможність індустрій [1]. Сполучені Штати заявили про "критичну залежність" та "вразливість у ланцюгах поставок критично важливих продуктів" [2].

⁴ Ще до початку пандемії видання POLITICO наводило позицію професора економіки Університету Цінхуа Лі Даокуй: "Ми залежимо від інших, коли йдеться про комп'ютерні чіпи, але ми є найбільшим у світі експортером сировини для вітамінів та антибіотиків. ... Якщо ми скоротимо експорт, медичні системи деяких західних країн не працюватимуть належним чином" [3, с. 5].

пандемії COVID-19 "Нову промислову стратегію для Європи", визначивши з-поміж її завдань зменшення залежності індустріальних екосистем та посилення економічного суверенітету [1]. Адміністрація Байдена-Харріс заявила про запровадження негайних заходів усунення вразливостей через запуск нових ініціатив, що будуть формалізовані у стратегії розвитку шести промислових базисів, для підтримки економічної та національної безпеки Америки [2].

Керівництво Індії вдалося до ще радикальніших заходів. "Індія стрілятиме по всіх циліндрах (fire on all cylinders), аби досягти самозабезпечення", – заявив прем'єр-міністр Нарендра Моді [5], зауважуючи, що криза COVID-19 навчила Індію цінувати важливість місцевого виробництва, місцевого ринку та місцевих ланцюгів постачання, а відтак уряд запроваджуватиме податкові пільги, преференції для товарів вітчизняного виробництва при державних закупівлях, а також встановлюватиме суворі бар'єри, щоб перешкоджати імпорту.

З огляду на викладене вище не можна не погодитися із професором-емеритусом Міланської політехніки Серджіо Маріотті, який започаткував наукову дискусію щодо "глобальний протекціонізму", зауваживши, що "радикальні зміни стоять на порядку денному майбутнього, яке може піти небезпечними шляхами минулого" [6, с. 28]. С. Маріотті робить висновок, що "протекціоністську політику, що веде свій початок від минулої раціональності, а, можливо, від занепаду меркантилізму в сучасній версії патріотизму, слід відправити до підручників історії. Вона легітимізує розповсюдження поведінки, коли країни діють за принципом "око за око", ескалацію протекціонізму, що закінчується грою з негативним рахунком" [6, с. 24]. З огляду на ці твердження виникають питання, які потребують окремої уваги у контексті проблем сучасної України:

1) Чи всі шляхи минулого в економічній історії небезпечні та ведуть до небажаних для загалу наслідків?

2) Чи шкідливий протекціонізм для соціальної та економічної стабільності, чи *diabolus non est tam ater, ac pingitur?*

3) Чи доцільно в умовах глобальних викликів та загострення міжнародної конкуренції всі механізми протекціоністського стибу (у широкому розумінні, поданому Ендервіком [6, с. 12]) "відправити до підручників історії"?

4) Хто при визначенні шляхів забезпечення стабільності та відновлення національного господарства має стати "керівною дійовою особою": "держава як стратег" чи кабінетний вчений як стратег?

5) Які дієві механізми обрати Україні у повоєнному відновленні економіки в умовах тотальної залежності від іноземних передових технологій і високотехнологічних товарів?

Аналіз досліджень і публікацій. У нещодавньому дослідженні Е. Хьюберта, який бере до уваги роботу С. Маріотті, зазначено: "Хоча між сьогоднішньою

глобалізованою економікою та її історичними еквівалентами існують глибокі відмінності, не слід виключати уроки з минулого, оскільки вони можуть допомогти уникнути прямування небезпечними шляхами, що можуть призвести до небажаних для всіх результатів у майбутньому. ... Навіть якщо історія не повторюється, вона залишається хорошим способом засвоїти уроки історії, включаючи історію міжнародної політичної економії" [7, с. 5].

У контексті предмету дискусії заслуговує на увагу позиція Клер Меламед, яка зауважила, що "є хороша та погана протекціоністська політика, так само як є хороша та погана лібералізація. ... Річ у тім, що, коли поглянути на історичні свідчення, розумно організований і добре керований протекціонізм має кращі результати, ніж тотальна лібералізація з точки зору розвитку місцевої індустрії. ... Там, де ми бачили швидку розбудову промисловості у країнах, що розвивались⁵, і появу галузей, здатних конкурувати на міжнародному рівні, це було наслідком активної державної політики, що у певні періоди включала протекціонізм. Лібералізація не була пов'язана із тим самим результатом. Хоч би що стверджувала теорія, це факти" [8, с. 24].

Безпрецедентні події у світовій економіці через пандемію COVID-19 спонукали науковців до ретроспективного аналізу і поглиблення розуміння шляхів відновлення стабільності для формування адекватних стратегій кризового управління та попередження майбутніх загроз. Окремі роботи фокусуються на досвіді Великої Британії, зокрема, на діях державного апарату у подоланні минулих потрясінь та реакції економіки на вжиті заходи [9]. Д. Рітчел звертає увагу на політичну активність нових лібералів, яка ґрунтувалася на визнанні проблем бідності та безробіття після Великої депресії 1870-х років як системних недоліків, які можна усунути та скоригувати лише свідомим втручанням у ринок. "Ідеологія міжпартійної "національної ефективності", що виникла під час принизливих воєнних поразок англо-бурської війни, об'єднала малоймовірний набір – торі, ліберальних імперіалістів та фабіанських соціалістів у загальній критиці панівних положень *laissez-faire*⁶. ... Консервативний рух за реформу тарифів пішов іще далі й відкрито відкинув центральну опору вікторіанської *laissez-faire* як перешкоду для соціально-економічних покращень. Поєднуючи тарифний захист з імперською консолідацією та внутрішньою соціальною реформою, багато реформаторів відкрито визнали необхідність позитивного державного втручання в інтересах національного виживання та соціальної гармонії", – зазначає Рітчел [10, с. 21].

⁵ Йшлося про Східну Азію – Південну Корею, Японію тощо.

⁶ *Laissez-faire* – "принцип невтручання" – економічна доктрина, згідно з якою державне втручання в економіку повинне бути мінімальним.

Науковці обґрунтовують [9], що у розпал Першої світової війни британська політична економія зазнала радикальної перебудови: було переосмислено як роль держави (урок, який, на їхню думку, виявився важливим для нації під час Другої світової війни), так і політику *laissez-faire*. У результаті цього були запроваджені механізми протекціоністської політики, що сприяли покращенню показників британської промисловості та відновленню економічного зростання, а важливим фактором успіху стали контекстуальні економічні умови запровадження тарифного захисту. Такий висновок, як зазначають автори роботи, "суперечить багатьом поглядам серед економічних теоретиків про те, що протекціонізм є шкідливим для зростання" [9, с. 380]. Виявлена суперечність між успішною практикою та теоретичними догмами обумовила напрям нашого дослідження, у фокусі якого – економічна політика Туманного Альбіону початку ХХ ст.

В Україні дилема між вільним ринком та захистом національних виробників у контексті засад піднесення економіки розглядається вченими з часів здобуття незалежності. Як зазначав В. Сіденко, "Україна може ставити питання навіть про деяке підвищення тарифів на окремі види товарів, які випускаються в галузях, що становлять пріоритет з позиції розвитку національного виробництва" [11, с. 48]. Але такі заходи передбачають "якісно нову ідеологію державної підтримки національного виробника – ідеологію не пасивного протекціонізму, а активного нарощування конкурентних позицій українських виробників" [11, с. 52]. На жаль, ані світова фінансова криза 2008–2009 рр., ані втрата низки активів через незаконну анексію Криму та агресію на сході України у 2014 р., ані експоненційне зростання імпорту та погіршення платіжного балансу не перетворили таку ідеологію в Україні на домінуючу, що є однією з причин теперішнього слабкого промислового потенціалу і залежності економіки країни від зовнішніх ресурсів.

Після повномасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р. цільовою проблематикою багатьох досліджень став пошук шляхів реструктуризації та повоєнного відродження України, розроблення сценарних прогнозів та рекомендацій щодо прискорення відновлення економіки. Але поза увагою залишається доволі спірне у науковому середовищі питання, актуалізоване С. Маріотті, щодо "глобального протекціонізму" [6] як способу вирішення цих проблем. З огляду на зазначене вище *мета статті* – дослідити, спираючись на досвід адепта вільного ринку – Великої Британії, історичні факти щодо реакції еліт на нові виклики та загрози початку ХХ ст., заходів політики (зокрема протекціонізму) та їх наслідків; продемонструвати сучасні приклади протекціонізму, а також зробити висновки для України.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети використано методи аналізу, синтезу та порівнянь – для дослідження механізмів політики

керівництва Британії; логіко-діалектичний метод та метод компаративного аналізу, функціональний та системно-структурний методи – для розкриття функцій держави, виявлення організаційних та інституційних особливостей реалізації управлінських рішень з розбудови ключових індустрій та перетворення промисловості на локомотив повоєнного відновлення економіки в історико-економічному аспекті.

Напередодні великого потрясіння

Велика Британія була піонером не лише в мануфактурах, а й у економічній глобалізації, становлення якої бере початок в індустріальну добу. Втрата тринадцяти колоній після американської революції переорієнтувала британську економіку з торгівлі виключно в межах імперії на континентальну Європу. Після 1815 р. мита були знижені або скасовані, а в 1846 р. Англія запровадила політику *laissez-faire*, яку Дж.Е. Баркер охарактеризував як політику "одностороннього вільного імпорту, що помилково називається Вільною Торгівлею" [12, с. 350]. Державний діяч і прибічник нового курсу Річард Кобден 15 січня 1846 р. урочисто заявив: "Я вбачаю в принципі вільної торгівлі те, що діятиме на моральний світ як принцип тяжіння у всесвіті, зближуючи людей, відкидаючи убік антагонізм раси, віросповідання і мови та об'єднуючи нас узами вічного миру" [13, с. 80]. Але догмат вільної торгівлі поділяли не всі – британська консервативна партія спочатку чинила опір відмові від традицій протекціонізму. Як писав Е. Гембл, "у питаннях економічної політики Консервативна партія традиційно була партією національної економіки та партією захисту, що протистоїть доктринам вільної торгівлі та економічного лібералізму" [14, с. 29]; утім наприкінці XIX ст. консерватори офіційно схилилися до думки більшості, але, за словами Е. Гембла, без особливого ентузіазму.

Економічна криза, що почалася у 1873 р., погані врожаї в Англії протягом кількох років та епідемія худоби наприкінці 1870-х років поряд із глобальною депресією, нарощуванням мілітаризму та посиленням Німеччиною та США захисту внутрішніх ринків, націлених на світову першість, заклали підґрунтя до протекціоністських настроїв у промислових районах Британії. У той час критики політики *laissez-faire* говорили про свої переконання не голосніше, ніж пошепки, щоб не спричинити політичне самогубство. Однак до кінця 1880-х років "шепіт перетворився на шум" [15, с. 398].

Семпсон Семюел Ллойд, британський банкір та політик з Консервативної партії, переклав англійською працю Ф. Ліста "Національна система політичної економії", що у 1885 р. вийшла друком у Лондоні [16]. У "Передмові перекладача до першого видання" Ллойд зазначив, що його увагу привернули свідчення практичного впливу економічних теорій Ліста, що спонукали до їх перекладу, "аби дати англійським читачам можливість самим судити про

правдивість його тверджень і обґрунтованість його аргументів". Ллойд у 1885 р. зауважив: "На перший погляд може здатися анахронізмом пропонувати сучасному читачеві твір, який стосується явищ сорокарічної давнини. Однак викладені Лістом принципи у своїх основних рисах можуть однаково застосовуватися як на одному проміжку часу, так і на іншому, і виявляється, що вони мають дві, особливо важливі, причини до розгляду натепер" [16]. Одна з ключових тез Ліста, на яку зверталась увага, – зв'язок між розбудовою місцевих індустрій та захистом їх здобутків із процвітанням національної економіки: **ті нації, які відчують себе здатними через свої моральні, інтелектуальні, соціальні та політичні обставини розвивати власну виробничу міць, повинні прийняти протекціонізм як найбільш дієвий засіб досягнення цієї мети.**

Комісія британських робітників Гінсборо (*Gainsborough Commission of British Workmen*), яка 1906 р. відвідувала різні регіони Німеччини, підготувала звіт, де підтвердила цю тезу: "Ми були змушені зіткнутися з тим фактом, що за період після уведення канцлером Бісмарком у 1879 р. протекціоністських тарифів Німеччина перестала бути бідною і стала заможною (*well-to-do*)" [17, с. 44]. "Де б ми не перебували у Пруссії, ми не бачили дефіциту зайнятості промислових робітників; навпаки, скрізь був попит на кваліфікованих працівників, який не вдається задовольнити. Жоден німецький муніципалітет не стикається із проблемою "безробіття". Водночас у Великій Британії, що може похвалитися перевагою вільної торгівлі та безподатковою пшеницею, вулиці забиті сильними людьми, котрі не мають роботи" [17, с. 118].

Р.Н. Енджелл у книзі "Велика ілюзія: дослідження співвідношення військової сили націй до їх економічних і соціальних переваг" (1910) звертав увагу, що не вільна торгівля стала причиною здобуття Британською імперією світового лідерства [18]. Дж.Б. Кертисс у розділі "Політика протекціонізму Великої Британії з 1558 по 1800 рр. Чому вона може навчити?" зазначав: "Не мало значення, яка партія перебувала при владі – чи то пуритани, роялісти, віги чи торі – розвиток Англії за допомогою системи протекціоністських тарифів та урядових постанов визнавався найкращим засобом здобуття торгової та промислової величі" [19, с. 59].

Ідеї Р. Кобдена щодо рівності й братерства завдяки вільній торгівлі та його тези, що новий курс держави – найкраща профілактика проти воєн, разом із пророцтвом, "що у Європі не буде тарифу, який не буде змінено менш ніж через п'ять років за нашим прикладом, можна відкинути як балаканину безвідповідального агітатора", – писав Дж.Е. Баркер у 1910 р. [13, с. 80]. "Сп'яніння від великого промислового успіху призвело, за вказівкою жменьки агітаторів та економічних теоретиків, до повного повороту тієї творчої та імперіалістичної економічної політики, що була традиційною політикою Англії і з якою ототожнювали себе найбільші державні діячі Англії – від лорда Бекона і

Кромвелю до лорда Чатема, які започаткували і розбудували індустрію та торгівлю Англії. ... З часів Адама Сміта, а тим більше з часів Кобдена, державна мудрість (statesmanship) та політична економія далеко відійшли одна від одної". [13, с. 81]. А, "коли була встановлена вільна торгівля, її потрібно було захищати за будь-яку ціну від протекціоністської реакції. Були створені кафедри вільної торгівлі політичної економії; протекціонізм був оголошений ерессю, а вільна торгівля – несхибною доктриною на всіх кафедрах політичної економії⁷. ... Наші національні та імперські потреби та доктрини наших космополітичних політекономістів, які ігнорують існування нації та імперії, стали несумісними, і необхідно порушити питання: чи будемо ми й надалі підпорядковувати національну політику абстрактним настановам політичної економії?" [13, с. 81–82]. Критики офіційного курсу через його незмінність під впливом нових обставин використовували наступну метафору: "Британська імперія виросла зі свого старого одягу" [13, с. 53], аргументуючи необхідність змін: "Ми маємо відновити британські індустрії, які наша сліпа віра в істинність певних економічних теорій і наша послідовна політика навмисної зневаги призвели до занепаду [індустрій]" [13, с. 40].

Про намагання уникнути крайнощів у виборі інструментів нової політики, свідчать наведені у британському щомісячному літературному журналі "The Nineteenth Century and After" такі висловлювання видатних вчених. "Протекціонізм та вільна торгівля є для мене не принципами, а ліками для політичного та економічного організму, що призначаються відповідно до стану нації. Лікар, який скаже, що він із принципу прописує кожному пацієнту *restringentia* [в'язучий засіб] або *laxantia* [проносне], вважатиметься божевільним. Однак у цьому полягає ідея як крайнього прибічника вільної торгівлі, так і крайнього протекціоніста", – казав професор Густав фон Шмоллер [20, с. 189]. Професор Бірмер, використовуючи подібну метафору, зауважив: "Протекціонізм і вільна торгівля, при правильному розгляді, є не принциповими питаннями, а лише засобами політичної та економічної терапії, що, залежно від стану пацієнта, повинні призначатися іноді у великих, а іноді у малих дозах" [20, с. 189].

Щоб обґрунтувати необхідність змін в управлінні британською економікою, наводились позитивні приклади з історії злету інших держав, зокрема Сполучених Штатів та Німеччини, що упродовж двох-трьох десятиліть завдяки політиці протекціонізму змінили структуру економіки і перетворилися з найкращих клієнтів Британії на її найактивніших і найнебезпечніших

⁷ Мовою оригіналу: "When Free Trade had been established, it had to be defended at all costs against the Protectionist reaction. Free Trade chairs of political economy were created; and Protection was pronounced a heresy, and Free Trade an infallible doctrine, from every chair of political economy".

конкурентів [21]. "Сполучені Штати та Німеччина не тільки забезпечують свої внутрішні ринки продукцією своїх процвітаючих індустрій, фактично виключаючи з них нашу мануфактуру (але не нашу сировину); вони також експортують величезну кількість промислових товарів до всіх країн" [13, с. 28].

Уорен Ф. Хегуей, порівнюючи наслідки політики вільної торгівлі Кобдена та протекціонізму Бісмарка у роботі 1909 р., писав: "Тіні Ліста та Залізного Канцлера тиснуть один одному руки, спостерігаючи за виконанням своєї роботи" [22, с. 428]. Німецький комерційний вплив відчувається в банках і на складах як Антверпена, так і Роттердама, де торгівля в основному базується на мільйонах тонн товарів, що сплавляються німецьким Рейном. У 1890 р. Англія виробила 8 млн т заліза, Німеччина — 4,5 млн т. У 1905 р. Англія виробила 9,7 млн т, а Німеччина – 10,8 млн т. "З 1879 р. Велика Британія своєю політикою вільного імпорту сприяла комерційній величчю свого Тевтонського суперника", – зробив висновок Хегуей [22, с. 428].

Численні аргументи вчених та громадських діячів, які розуміли, що війни ведуться за допомогою заліза і стали, були попередженням, що війна з Німеччиною, яка нарощувала виробництво цих товарів, майже неминуха [12]. Звертали також увагу на "пробуксовування" британської хімічної індустрії та на агресивну політику Німеччини зі здобуття світової монополії на ринку хімікатів та ліків; наводилися докази, що торгівля розглядається Німеччиною як війна, і всі засоби завоювання ринків – прийнятні [23]. Але "британські прихильники політики *laissez-faire*, дрейфу та бездіяльності говорили, що вони бачать примар (they were seeing ghosts), що війни між Англією та Німеччиною не буде, що відносний занепад британської металургії не має значення, оскільки інші британські галузі, такі як виробництво бавовни та суднобудування, були надзвичайно процвітаючими та приносили прибутку більше, ніж виробництво заліза..." [12, с. 2].

У липні 1908 р. у "The Quarterly Review London" вийшла велика потужна наукова стаття під заголовком "Німецька небезпека". Британці писали: "Ми схильні до паралізуючого впливу божевільного оптимізму, в той час як Німеччина вільна від цього. ... Немає нічого більш достовірнішого за те, що німецький уряд і весь німецький народ, які становлять одночасно найбільш грізну й утиснену та найменш задоволену з усіх великих держав, вважають силу Англії та її панування на морі першою і головною перешкодою для реалізації своїх амбіцій на суші та на морі" [24, с. 265–266].

Та, попри аргументи, застереження та рекомендації, економічна політика Великої Британії до 1914 р. залишалася без змін...

Усвідомлення залежності та масштабу загроз

Уже через 10 днів від початку Першої світової війни видатний британський хімік, член Королівського товариства сер Вільям А. Тілден написав відкритого листа, який "The Times" опублікувала 18 серпня 1914 р.: "Стало відомо, що секретар Фармацевтичного товариства направив повідомлення секретарям фармацевтичних комітетів по всьому Королівству, де вказано на необхідність економії ліків під час їх використання. Також, здається, уряд розглядає можливість контролю над деякими ліками на користь суспільства. Ймовірно, британська громадськість не знає, що майже всі так звані синтетичні ліки⁸, такі як антипірін, фенацетин, аспірин, хлорал та сульфонал, виготовляються Німеччиною. ... Історія про те, як сталося, що Німеччина досягла практично монополії на виробництво барвників і того, що іноді називають "тонкими хімічними речовинами" ... переказувалася знов і знов протягом останніх сорока років" [25, с. 34]. Та, попри застереження, як зазначає Тілден, лише деякі британські фабриканти зробили запізнілі спроби відродити цей сектор хімічної промисловості в країні. Нехтування інвестиціями у розбудову індустрії тонкої хімії британські промисловці пояснювали так: "Яке це має значення, якщо ми заробляємо гроші?". Така позиція, на думку Тілдена, "не свідчить ані про патріотизм, ані про здоровий глузд" [23, с. 320].

У перші місяці 1915 р. у матеріалі "Війна і дефіцит деяких ліків", опублікованому в "The British Medical Journal", зазначалося: "З початку війни щодо низки продуктів панував дефіцит і ціни були дуже аномальними через зростання попиту та обмежені запаси деяких ліків. ... Першопричиною нестачі карболової кислоти [фенолу], звичайно ж, є попит, що сильно зріс через війну. Окрім того, що карболова кислота, як і інші антисептики, потрібна для використання в армійських госпіталях і т.ін., вона також є важливим компонентом у виробництві вибухового *lyddite*, особливої форми тринітрофенолу, або пікринової кислоти⁹" [26, с. 559].

Не менш гостро цю проблему відчула індустрія барвників¹⁰. На засіданні Парламенту Британії 8 лютого 1915 р. констатували тотальний дефіцит через

⁸ Йшлося про ліки на основі кам'яно-вугільної смоли. Німецькі хімічні компанії Bayer, Höchst, AGFA, Kalle завдяки фракційній перегонці кам'яновугільної смоли (згодом її замінили нафтою), синтезували багато органічних хімікатів і почали виробляти нові лікарські засоби, що отримали назву "coal-tar medicinals".

⁹ Lyddite, уперше випробуваний у 1888 р., вважався відносно "нечутливою" вибуховою речовиною, а це означало, що він досить добре підходив для бронебійних снарядів і широко використовувався британцями спочатку під час англо-бурської війни, а потім – Першої світової війни.

¹⁰ На той час з кам'яновугільної смоли науковцями (передусім англійцями) вже було виділено щонайменше 125 різних хімічних речовин, значна частина яких мала промислове призначення. На їх основі було розроблено синтетичні барвники, що отримали назву "coal-tar dyes".

відсутність імпорту німецьких барвників: "Це питання життєвої важливості не лише для нашої текстильної промисловості, а й для цілої групи галузей, що залежать від використання барвників, для досягнення успіху не лише при задоволенні внутрішніх потреб, а й у збереженні зарубіжних ринків, від яких залежить наш англійський капітал і наша англійська зайнятість" [27]. Виявилось, що Британія у поставках необхідних барвників, які використовувалися в країні, практично повністю залежала від Німеччини¹¹.

Через припинення поставок з початком війни 1914 р. проблема залежності від продуктів німецької хімічної індустрії постала не лише у Великій Британії, а й у Сполучених Штатах. Попри іншу структуру, американська економіка, так само як і британська, зіштовхнулася із дефіцитом ліків і барвників, що спричинило колапс. У матеріалах Конгресу США зазначалося, що місцеві індустрії, що виробляють товари на суму близько 3 млрд дол. на рік, абсолютно залежать від барвників з кам'яновугільної смоли та споріднених матеріалів. Крім цього, галузі аналогічного масштабу залежать від них побічно. До війни в країні практично не було власної індустрії барвників, а лише "складальні заводи". "Всі величезні галузі промисловості, що потребували барвників, повністю віддали на ласку Німеччини, і вони могли отримати з її боку нищівного удару в будь-який час, коли німецький картель вважав би за потрібне" [29, с. 3]¹².

Про розуміння Німеччиною ринкової влади та її агресивні наміри свідчить депеша німецького графа фон Бернсторфа, відправлена своєму уряду 13 березня 1915 р., текст якої наведено у матеріалах Конгресу США: "Запаси барвників у цій країні настільки малі, що німецьке ембарго може залишити без роботи близько 4 000 000 американських робітників" [29, с. 3]. Мотиви, які перебували в основі зусиль Німеччини у домінуванні на світовому ринку хімічних продуктів, були не лише економічними, а й політичними [30]. У 1922 р. німецький картель IG Farben зробив таємну пропозицію уряду Британії надати секрет формули "Bayer 205"¹³ в обмін на викуп колоній, які Німеччина віддала відповідно до Версальського договору. "Хоча ця спроба укласти угоду між політичною владою

¹¹ У 1914 р. Німеччина забезпечувала 3/4 світового виробництва синтетичних барвників. У Великій Британії та інших країнах фабрики з виробництва барвників здебільшого належали та управлялися німцями [28].

¹² У Сполучених Штатах багато галузей промисловості практично зупинилися, і навіть самому уряду загрозувала небезпека припинення роботи. Труднощі із забезпеченням друкарських чорнил, які повністю залежали від німецьких барвників, призвели до ситуації, коли закриття урядової друкарні здавалося неминучим, а Бюро друку та гравіювання перебувало у вкрай скрутному становищі. Фарби, необхідні навіть для дешевого та необхідного одягу, підскочили у ціні в деяких випадках на 5000%, а в інших випадках їх на ринку не було взагалі.

¹³ Складний синтетичний лікарський засіб, розроблений німецькими хімічними лабораторіями від сонної хвороби, який ще називали "Germanin".

і медичним відкриттям, безсумнівно, була крайнім випадком, проте вона є демонстрацією кульмінації влади німецького картелю над здоров'ям і добробутом людства" [28, с. 56].

Дефіцит та загрози безпеці прискорили засвоєння британцями "уроку минулого" та дозволили дійти висновку, що нерозумно покладатися винятково на іноземних і, можливо, ворожих виробників товарів, навіть якщо фінансові та інші переваги дозволяють іноземцям продавати дешевше, ніж місцевим виробникам [28, с. 47].

Нові обставини – нова риторика – нова політика

У роботі "Економічна державна мудрість; великі промислові та фінансові проблеми, що виникли через війну" зазначено: "Війна показала навіть сліпим, що військова міць та економічна міць надзвичайно тісно переплітаються між собою, що війни можна програвати чи вигравати не лише на полі бою, а й у школі, лабораторії, шахті, млині та на фабриці. Звідси випливає, що політика *laissez-faire*, політика дрейфу в економічних питаннях, коли безпека держави підпорядковується свободі дій окремих осіб, які прагнуть лише власної вигоди, дискредитувала себе. ... Якби Сполучене Королівство в 1914 р. мало ті самі переваги у чорній металургії, які в неї були у 1880 р., Німеччина ніколи б не наважилася кинути йому виклик" [12, с. 1–12].

Американський економіст Елвін С. Джонсон, який був залучений до Ради національної оборони США¹⁴, в 1915 р. звертав увагу на важливість протекціонізму для національної безпеки: "Ще кілька місяців тому було загально визнаним, що навіть частково досягнута у західному світі вільна торгівля змусить більше не бити в барабан війни. Аргумент видавався раціональним і переконливим, оскільки, з якоїсь невідомої причини, передбачалося, що дії людини раціональні. Проголошувалося приблизно таке: дії націй, як і дії окремих людей, ґрунтуються на бажанні досягнути найвищої міри матеріального добробуту. Таким чином держави схильні робити те, що веде до збільшення добробуту, і не реалізуватимуть те, що серйозно йому загрожує. Нині торгівля пов'язує промислово розвинені країни узами спільних фінансових інтересів. Вони настільки близькі, а схема грошових інтересів, яка ними створена, настільки складна, що все, що порушує цей комерційний зв'язок, серйозно загрожує прибуткам та матеріальному благополуччю як капіталістів, так і робітників у багатьох галузях промисловості багатьох країн. Оскільки ці відносини ґрунтуються не на залежності, а скоріше на взаємозалежності, нації не

¹⁴ Рада національної оборони – організація, створена під час Першої світової війни у США для координації ресурсів та промисловості на підтримку воєнних дій, включаючи координацію транспорту, промислового та сільськогосподарського виробництва, фінансової підтримки війни та суспільного духу.

можуть дозволити собі воювати. Антипатія до бойових дій посилюється тим, що комерційна думка обумовлює національну політику, тоді як вигоди від війни – ілюзорні. ... На жаль, події останніх кількох місяців довели, що мудрість націй не полягає в раціональних розрахунках бухгалтерських книг. Грошовий аспект ще повністю не підпорядкував собі достатньою мірою ані державного діяча, ані пересічного громадянина, щоб перетворити економіку на основу національних дій. Інстинкт та імпульс, як і раніше, пов'язані з раціональністю політичних суджень. Раса, віросповідання та політика, як і раніше, викликають занепокоєння; гаманець не здолав ненависті, а бухгалтерія ще не здобула перемогу над ревнощами. Відповідно, європейський конфлікт ... цілком ясно вчить, що існує імовірність, що нація може раптово опинитися в стані війни. Таким чином, найвищий національний обов'язок полягає в тому, щоб бути готовим до війни. У цій підготовці тарифна політика є питанням найбільшого значення. Зрозуміло, які б не були наші несприятливі умови, не слід залежати від іноземного джерела постачання. ... **Війна приходить зненацька. Промисловість, навпаки, швидко запустити не можна.** Щоб вписатися в складну промислову схему, потрібні час та експерименти. Отже, промисловість, яка постачає все необхідне для війни, має бути побудована з високою ефективністю у мирний час. У кращому разі ми можемо очікувати, що лише кілька індустрій вибудуються належним чином у відповідь на примхливий попит фінансового прибутку. Отже, **необхідно використовувати і дуже широко використовувати протекціонізм, аби підготувати націю до гострого стресу, який може означати життя чи смерть**" [31, с. 307–309].

Слідом за вченими, незаангажованими доктриною вільного ринку, окремі члени британського Парламенту почали публічно висловлювати думку про необхідність змін в економічній і тарифній політиці, відштовхуючись від змін умов світової торгівлі, що відбулися протягом останніх кількох десятиліть. Вони апелювали до опонентів за допомогою такого постулату: "На лавах лібералів є джентльмени, які все своє життя ратували за вільну торгівлю. Я уважно спостерігав за ними останні кілька місяців і ставив запитання, чи багато вони взагалі знають про торгівлю. Одне достеменно, що якби вони заснули на 50 років і прокинулися, то все одно кричали би те ж саме. ... Ті, хто захищає таку вільну торгівлю, — це Ріп Ван Вінклс"¹⁵ [32, с. 929].

Щодо членів британського уряду, Едвард М. Г. Ллойд, який під час війни був державним службовцем у військовому відомстві та міністерстві

¹⁵ Вислів походить з новели американського письменника В. Ірвінга 1819 р., де головним героєм є Ріп ван Вінклс — мешканець селища поблизу Нью-Йорка, який проспав 20 років в американських горах і спустився звідти, коли всі його знайомі померли. Цей образ став символом людини, що геть відстала від часу та даремно прогавила своє життя.

продовольства, згадував, що необхідність державного втручання лише поступово почала визнаватися міністрами, які присвятили більшу частину своєї політичної кар'єри розвінчуванню помилок протекціонізму, з одного боку, і соціалізму – з іншого [33]. Зокрема, уряд на початку війни вважав, що втручатися у приватні справи виробників, від доброї волі та лояльного співробітництва яких залежала безпека країни, і брати на себе важку відповідальність прямого державного управління було надто великим ризиком, щоб іти на нього та надто відкрито суперечити загальноприйнятим на той час у науці та суспільстві економічним доктринам. Але згодом британські урядовці зрозуміли, що **в умовах зростаючої залежності від імпорту марно намагатися жорстко дотримуватися стандартних економічних схем, розроблених для умов мирного часу.** Як зазначає Е.М.Г. Ллойд, аргумент був резюмований такими словами, істинність яких повністю усвідомили чиновники за кілька місяців від початку війни: **для забезпечення предметів першої необхідності потрібно покладатися на промисловість, і тільки на промисловість; швидкість та ефективність, з якою індустрія може бути організована у відповідь на надзвичайну ситуацію, не може не мати величезного впливу на результат боротьби.**

Узагальнюючи оцінки масштабів проблеми та пропозиції усіх зацікавлених сторін щодо дій у кризових умовах, У. Рансімен – президент Ради з торгівлі, заявив: "Запити уряду дозволили дійти висновку, що надмірна залежність країни від іншої держави щодо матеріалів, які мають життєво важливе значення для промисловості, де зайнято мільйони наших працівників, становить постійну небезпеку, що може бути усунута лише спільними національними зусиллями у масштабі, який вимагає і виправдовує виключні заходи державного заохочення" [34, с. 20]. Дж.Е. Баркер, оцінюючи такі кардинальні зміни в економічній політиці країни, заявив, що нація нарешті "почула голос британсько-німецького пророка сімдесятирічної давнини", маючи на увазі рекомендації Ліста, подані у праці "Національна система політичної економії" [35, с. 651].

Усвідомлення політичними та бізнесовими елітами Британії та її союзників, що вони занадто поклалися на Німеччину у виробництві необхідних товарів, спонукало їх у розпал війни (в умовах невизначеності переможця та наслідків) розпочати розроблення спільної політики повоєнного здобуття економічної незалежності. На Паризькій економічній конференції, що відбулася 14–17 червня 1916 р. за участі представників союзних держав¹⁶, була ухвалена Резолюція, де містилися рекомендації, зазначені окремим положенням: "Союзники вживатимуть таких заходів, які вважатимуть найбільш придатними для реалізації цієї резолюції відповідно до природи товарів та принципів, що визначають їх економічну політику. Вони можуть, наприклад, скористатися або

¹⁶ Велика Британія, Франція, Італія, Японія, Росія.

підприємствами, що субсидуються, керуються чи контролюються самим урядом; вдатися або до надання фінансової допомоги для заохочення науково-технічних досліджень і розвитку національної промисловості та ресурсів; або до мит чи заборон, які матимуть тимчасовий або постійний характер; або до комбінації цих різних методів. Якими б не були вжиті заходи, мета союзників полягає в тому, щоб загалом збільшити виробництво на своїй території у тій мірі, аби вони могли підтримувати та розвивати своє економічне становище та незалежність від ворожих країн" [36, с. 63]. Отже, Резолюція надала Великій Британії та союзним країнам пріоритетне право на запровадження стимулюючих заходів для форсованої розбудови важливих індустрій.

Прем'єр-міністр Великої Британії Герберт Г. Асквіт, виступаючи за результатами Паризької економічної конференції у британському Парламенті 2 серпня 1916 р., зауважив: "Війна відкрила нам очі на справжнє значення та різні наслідки німецької системи економічного проникнення, комерційного та фінансового контролю над життєво важливими індустріями, а також на те, як здобуті такою системою вигідні позиції можна використовувати у війні. ... **Тому необхідно ретельно підготуватися до настання миру**". [37, с. 333]. Хоча положення Резолюції не мали обов'язкової сили для імплементації британським Парламентом, вони знайшли конкретне втілення у діях уряду країни. Зокрема, за рішенням Г.Г. Асквіта було створено консультативно-дорадчий орган уряду – Комітет з торговельної та промислової політики (далі – Комітет) з метою розроблення рекомендацій для повоєнної відбудови економіки. Як зазначено у роботі [38, с. 26–27], досвід війни кинув виклик переконанням британців про переваги *laissez-faire*, і вже на перших зборах Комітету 25 липня 1916 р. його голова – лорд Альфред Дж. Бальфур¹⁷ доручив членам Комітету "відкинути будь-які абстрактні фіскальні догми" і керуватися національними інтересами.

Після ґрунтовного аналізу та консультацій у 1918 р. було презентовано та подано до Парламенту "Заключний звіт Комітету з торговельної та промислової політики після війни" (далі – Звіт) [39]. Головна мета документу – викладення візії політики, реалізація якої вимагатиме запровадження постійно діючих заходів щодо захисту та зміцнення британської індустрії та торгівлі. Зокрема, у главі IX "Фіскальна політика" серед іншого зазначено [39, с. 53]:

1) виробники країни мають право вимагати від уряду захисту від демпінгу на своєму внутрішньому ринку;

2) ті галузі промисловості, які визначено як "ключові", мають бути захищені та перебувати поза небезпекою за будь-яку ціну: підтримуватися позиками, субсидіями, тарифами, урядовими контрактами або, у крайньому випадку, запуском державних виробництв;

¹⁷ Очоловав Комітет з часу заснування і до 1918 р.

3) інші галузі мають підтримуватися за допомогою мит або державного сприяння з міркувань національної безпеки, оскільки небажано допускати, щоб будь-яка індустрія, реально важлива для економічної могутності та добробуту, була ослаблена іноземною конкуренцією або значною мірою тим чи іншим чином опинилася під іноземним пануванням чи контролем.

Рекомендації були схвалені керівництвом держави, стали дороговказом нового економічного курсу Великої Британії на багато десятиріч і дали поштовх низці реформ.

Запровадження механізмів політики протекціонізму

Як зазначали члени британського Парламенту, коли з початком війни було виявлено, що низка галузей промисловості не в змозі забезпечити необхідні запаси для виконання основних завдань війни та підтримання життя країни, держава запровадила допомогу, що надавалася різними шляхами – через гранти або грошові позики, державні інвестиції, надання відносного пріоритету щодо матеріалів та транспорту та іншими способами [40]. У листопаді 1918 р. уряд країни представив Парламенту Білу книгу, що містила Меморандум Торгової палати про схему державної допомоги одній з найважливіших та найуразливіших індустрій – виробництву барвників [41] (далі – Меморандум). Його мета полягала у визначенні засад державної політики сприяння розвитку хімічного виробництва у масштабах, достатніх для задоволення британських потреб та здійснення значної експортної торгівлі. Індустрія мала стати міцною та стабільно працюючою, а вартість її виробів – знижена до рівня, який комерційно уможливить конкуренцію з потужною промисловістю Німеччини. Меморандум визначив чіткі принципи, на яких здійснювалося надання фінансової допомоги двох видів: позики та цільові субсидії (*grants-in-aid*) (останні передбачалися для покриття витрат бізнесу на будівництво та придбання обладнання, а також на проведення досліджень); а також встановив межу компенсації – не вище за 40% вартості заводу та будівель.

Одним із найбільших проєктів стало створення за рішенням Парламенту компанії *British Dyes, Ltd.* Британський уряд став її найбільшим акціонером [34, с. 22]. Як зазначено у матеріалах парламентських дебатів, "Палата представників мала право вкласти в цю конкретну компанію 1 700 000 фунтів стерлінгів як позики під боргові зобов'язання, і це цілком відповідало політиці, яку Палата прийняла стосовно індустрії барвників в цілому; і тому, на додачу до цих грошей, ... Палата представників санкціонувала ще одну позику у розмірі 2 000 000 фунтів стерлінгів для всієї індустрії барвників, будь-яка фірма в країні, що працює в цій індустрії, могла би прийти і попросити субсидію з цього асигнування" [42]. Відбір і фінансування проєктів здійснювалися через

створений Комітет з наукових і промислових досліджень (Committee for Scientific and Industrial Research).

Британські промисловці, які за державного сприяння налагодили нові виробництва, наполягали: "Для нашої хімічної промисловості життєво необхідна певна форма захисту, оскільки без неї все буде швидко і повністю знищено конкуренцією з-за кордону Надання грантів – це тільки початок роботи" [34, с. 33]¹⁸.

Беручи цю позицію до уваги, прем'єр-міністр Девід Ллойд Джордж 18 серпня 1919 р. виступив у Парламенті, вказавши на роль нестабільних ключових індустрій (unstable key industry), однією з найкращих ілюстрацій яких є синтетичні барвники, що становлять невеликий відсоток усієї промисловості країни, але їх значення абсолютно незрівнянне з їх кількістю. Д. Ллойд Джордж запропонував, "щоб Рада з торгівлі мала право забороняти імпорту цих товарів, крім як за ліцензією, і для запобігання надмірному імпорту за ліцензією, додатково стягувати мито. Можливо, навіть знадобиться якийсь час продовжувати допомогу, що надається цим галузям, але при цьому буде вжито заходів, щоб за рахунок суспільства не було отримано неправомірного прибутку" [43, с. 2013].

Аналогічні повоєнні пріоритети та шляхи їх реалізації були визначені й у економічній політиці Сполучених Штатів: "За допомогою протекціоністського тарифу, бонусів, звільнення від податків чи іншим чином слід докласти всіх можливих зусиль для розвитку виробництва таких стратегічних металів, як марганець, хром та вольфрам; барвників та хімікатів з кам'яновугільної смоли; азоту та його субститутів; іншої критично важливої промислової сировини, що зазвичай імпортується, але яка може вироблятися у великих кількостях у Сполучених Штатах" [44, с. 301]. Як зазначали американські експерти, оцінюючи політику конкурентів, спрямовану на зменшення зовнішньої залежності, "британці так само добре, як і Сполучені Штати, усвідомили необхідність створення сильної індустрії органічної синтетичної хімії" [44, с. 302].

¹⁸ Зазначалося, що впродовж щонайменше десяти років необхідно забезпечити певну форму захисту, поки в країні не буде організоване повноциклове виробництво (налагоджено випуск широкого спектра хімічних проміжних продуктів), виправлено недоліки у сфері кадрового забезпечення (створено умови для підготовки кадрів для промисловості), розроблено і запущено у серійне виробництво нові хімікати. Британські промисловці застерігали політиків, що конкуренти застосовуватимуть різні маневри для боротьби з новими розробками у Великій Британії, зокрема, встановлювати високі ціни на проміжні продукти, пропонувати низькі ціни на готову продукцію за довгостроковими контрактами, здійснювати систематичний демпінг тощо. Тому необхідно на певний період (після оголошення миру) заборонити імпорту німецьких хімічних продуктів [28, с. 57].

Закон про барвники (регулювання імпорту), 1920

Позиція британського уряду знайшла підтримку у політиків [45]. 23 грудня 1920 р. Парламент у національних інтересах ухвалив **Закон про барвники (регулювання імпорту), 1920** [46, с. 132] (Далі – Закон 1920). Закон 1920 встановив, що з метою охорони індустрії барвників¹⁹ увезення до Сполученого Королівства всіх синтетичних органічних барвників і фарб, а також усіх органічних проміжних продуктів, що використовуються у виробництві таких барвників і фарб, заборонено, крім як за ліцензією, виданою Радою з торгівлі за рекомендацією Консультативного комітету з ліцензування барвників. У Розділі 5 передбачалося, що закон залишатиметься чинним протягом 10 років і не більше. На думку розробників документу, цього періоду має бути достатньо, аби галузь зміцнилася і після цього без сторонньої допомоги витримувала міжнародну конкуренцію. Щодо цього рішення у Торгово-інформаційному бюлетені департаменту торгівлі США зазначалося: "**Що стосується індустрії барвників, Англія радикально відійшла від своєї традиційної політики вільної торгівлі.** Усвідомлення важливості цієї галузі для національного добробуту та оборони, а також усвідомлення неможливості конкуренції з іноземцями, особливо з Німеччиною, зумовили ухвалення у 1920 р. Закону про регулювання імпорту барвників" [47, с. 3].

Попри встановлений Законом 1920 обмежувальний термін "10 років і не більше", 28 березня 1934 р. ліцензування імпорту барвників пролонгували ще на 10 років, ухваливши **Закон про барвники (регулювання імпорту), 1934**, мета якого – "внесення поправок та надання постійного значення Закону про барвники (регулювання імпорту) 1920 року" [48]. Парламентарії аргументували: "У 1920 р. обмеження чи заборона імпорту було винятком у світі вільної торгівлі. З тих пір умови сильно змінилися і більше немає жодних підстав вагатися із запровадженням обмеження, якщо доказ на користь його запровадження доведений. Це більше не є винятком, і якщо можна судити про переваги цієї конкретної індустрії, то їй не слід відмовляти у наданні переваг, вигоди від яких можуть отримати інші галузі" [49, с. 997].

Закон про охорону індустрії, 1921

Оскільки запроваджене ліцензування стосувалося лише виробництва барвників, компанії, що освоїли випуск інших хімічних продуктів, звернули увагу керівництва держави на загрози подальшого розвитку: "Починаючи з 1914 р. протягом кількох років ми розширили наші науково-дослідні та виробничі потужності за настійливими закликами держави, аби вирішити ті найважливіші

¹⁹ Йшлося про синтетичні органічні барвники, отримані з кам'яновугільної смоли або сполук вуглецю, створені на заводі або в лабораторії, а не виготовлені шляхом екстракції як натуральні барвники.

проблеми, без яких перемога у війні не могла бути досягнута. ... Робота здійснювалася в умовах війни, і головною метою була швидкість, а не економіка. Коли настав мир, виробники тонкої хімії виявилися не готовими до конкуренції із континентальними компаніями" [28, с. 59].

Як зазначали науковці, "війна привела до усвідомлення залежності Великої Британії від зарубіжних країн у постачанні різних товарів першої необхідності", що спонукало уряд "розвивати внутрішнє виробництво "ключових" галузей за заступництва протекціоністського тарифу" [46, с. 2]. У лютому 1921 р. у Парламенті Британії було представлено проєкт під назвою "Закон про ключові індустрії" (*Key Industries Bill*) (перший драфт цього проєкту із позначкою "Конфіденційно" розміщено на сайті національного архіву Британії) [50], але після дебатів назву було змінено на **Закон про охорону індустрій** (*Safeguarding of Industries Act, 1921*), який було ухвалено у серпні 1921 р. [46, с. 15] (далі – Закон 1921). Як зазначено у законі, його мета – "запровадити мито на певні товари для захисту певних індустрій та збереження зайнятості в індустріях Сполученого Королівства від наслідків знецінення іноземних валют, а також реалізації імпортованих товарів за цінами, нижчими за собівартість виробництва". Зокрема, Частина I "Охорона ключових індустрій" регламентувала імпорт товарів, виробництво яких у країні є життєво важливими як для оборонних індустрій, так і промисловості загалом. У Законі 1921 визначено 13 категорій товарів ключових індустрій²⁰ і зазначено, що "при їх увезенні стягуються і сплачуються мита, що дорівнюють одній третини вартості товару".

Частина II "Запобігання демпінгу" стосувалася заборони на продаж у Великій Британії іноземних промислових товарів за ціною, нижчою за оптову ціну в країні походження.

Закон 1921 встановив, що термін дії Частини I має бути п'ять років. На думку розробників, такого часу індустрії буде достатньо, аби зміцнити позиції, вистояти та процвітати в умовах вільної конкуренції наприкінці цього періоду.

²⁰ Оптичне скло та оптичні елементи; хімічні склянки, колби, мірні циліндри, термометри, трубки та інший науковий посуд; чашки для випарювання, тиглі тощо; мікроскопи, біноклі, теодоліти, секстанти, спектроскопи та інші оптичні прилади; гальванометри, пірометри, електроскопи, барометри, аналітичні та інші прецизійні ваги; бездротові вентиляти та аналогічні випрямлячі, а також вакуумні лампи; калібри та засоби вимірювання точності, що використовуються у машинобудівних майстернях; магнето запалювання та постійні магніти; вугільні дугові лампи; вольфрам металевий, феровольфрам та вироби з металевого вольфраму; голки для панчішно-шкарпеткових виробів; сполуки (не включаючи руди та мінерали) торію, церію та інших рідкісноземельних металів; усі синтетичні органічні хімікати (крім синтетичних органічних барвників, фарб, фарбуючих речовин, що ввозяться для виробництва), аналітичні реагенти, всі інші тонкі хімікати та хімікати, вироблені в процесі ферментації.

Британські експерти, оцінюючи зміни у регулюванні імпорту після війни, зазначали, що повернення країни до протекціонізму почалося саме із **Закону про охорону промисловості 1921 р.**, який **"безперечно і відкрито мав протекціоністський характер"**, оскільки встановлені мита мали **"захистити та розвивати певні, так звані ключові, індустрії"** [51, с. 513]. Запроваджуючи тариф, британська економіка на свою користь обклала податком іноземців [52].

До закінчення п'ятирічного терміну у Парламенті було розглянуто пролонгацію Закону 1921. У. Рансімен запропонував замінити у назві слова "Охорона індустрій" (Safeguarding of Industries) на "Захисний тариф" (Protective Tariff) задля того, щоб "дати законопроекту його справжню назву", оскільки його суть – "це не що інше, як захисний тариф" [53]. Але Парламент ухвалив його як **Закон про охорону індустрій (митні збори), 1925** (Далі – Закон 1925). Відповідно до Закону 1925 на всі товари ключових індустрій, визначених за Законом 1921, дія мит продовжувалася ще на 10 років за чинною ставкою 33,3%; а також встановлено, що з 1 травня 1926 р. до 19 серпня 1936 р. діятимуть мита у розмірі 33,3% *ad valorem* на: складові наукових приладів; аморфні вуглецеві електроди; молібден, феромолібден та сполуки молібдену, а також ванадій, сполуки ферованадію та ванадію (не включаючи руди або мінерали молібдену або ванадію). На складові оптичних інструментів, зокрема оптичне скло, мито збільшено до 50% *ad valorem*. Законом про фінанси 1926 р. цю норму закону було уведено в дію [46, с. 15].

У серпні 1936 р. мав закінчитися термін дії Закону 1925, але у березні того ж року Комітет, уповноважений Радою з торгівлі, розглянувши доцільність пролонгації мит і розширення Частини I базового Закону 1921, надав звіт, де йшлося про важливість мит для розвитку ключових індустрій з позиції оборони та безпеки імперії; а також про те, що завдяки захисту ці індустрії розширили свої дослідження та виробничі потужності. Комітет рекомендував уряду пролонгувати строки дії мит для товарів ключових індустрій ще на 10 років за ставками, не нижчими за діючі на той час (тобто 33,3%). Ці рекомендації було прийнято, і дію базового Закону 1921 було продовжено ще на 10 років Законом про фінанси 1936 р. [46, с. 28].

Закон про імпортні мита 1932 р.

Глобальна економічна криза, поштовхом до якої став біржовий крах у Сполучених Штатах у жовтні 1929 р., спричинила у Великій Британії економічну депресію. **"У період між загальними виборами 1931 р. та кінцем 1932 р. відбулася повна трансформація, внаслідок якої Сполучене Королівство стало повністю протекціоністською країною"** [46, с. 6], ухваливши у лютому 1932 р. **Закон про імпортні мита, 1932** (далі – Закон 1932) "з метою обмеження в національних інтересах увезення товарів до Сполученого Королівства для

надання механізмів правового захисту у випадках, коли іноземна держава дискримінує у питанні імпорту товари, вироблені чи виготовлені у Сполученому Королівстві". Закон 1932 встановив 10% тариф на всі товари, крім спеціально звільнених (продукція країн імперії та більшість інших продуктів харчування та сировини). Ф. Бенхам зазначає, що мито було збільшено вже "26 квітня до 38% на чавун, напівфабрикати, балки, листи та аналогічні вироби, а також до 20% на весь асортимент готового заліза та вироби зі сталі – від рейок та труб до столового приладдя та гвинтів" [21, с. 181]. Хоча стверджувалося, що ці мита були тимчасовими і запроваджувалися лише на три місяці, фактично мито було продовжено щонайменше на два роки²¹.

Закон про імпортні мита, 1958

У контексті змін системи глобального регулювання економіки після укладання Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) члени Парламенту, обговорюючи перспективи відновлення лідируючого положення Великої Британії на світовому ринку, звертали увагу на роль, яку в минулому відіграло законодавство щодо імпортних мит у забезпеченні стабілізації та покращенні платіжного балансу. Р. Бутбі зауважив: "Зараз у Сполучених Штатах і, звичайно, у Вашингтоні зростає усвідомлення того, що вся ця справа про недискримінацію більше не працює; і що ГАТТ, до якого, до речі, вони самі не виявляють жодного реального ентузіазму, зараз створює правила для гри, в яку більше не грають. Я кажу, що епоха *laissez-faire* та багатосторонності минула" [54]. Г. Вільямс (Williams) висловив таку позицію: "Генеральна угода щодо тарифів і торгівлі найжахливішим чином наразі нам заважає, і я переконаний, що ця думка властива обом сторонам Палати представників" [54]. Водночас неминучість скасування захисних тарифів у зв'язку із майбутнім приєднанням країни до зони вільної торгівлі спонукала британських промисловців підготувати у 1957 р. огляд перспектив, де особлива увага приділялося галузям, що на той час мали значні захисні мита, як-от хімічній промисловості: загальний рівень адвалорних мит, діючих у Великій Британії на хімічні продукти, становив від 17,4% до 33,3%, причому для товарів ключових індустрій за Законом 1921 вони варіювали від 10% до 50%, але в середньому становили 33,3% [55].

На парламентських дебатах у лютому 1958 р. щодо обговорення проекту закону, який передбачав пролонгацію імпортних мит, лорд Манкрофт (Mancroft) зауважив: "Минуло понад двадцять п'ять років з моменту встановлення нашого загального захисного тарифу. ... Хоча деякі з теперішніх мит сягають Першої

²¹ Одна важлива, але нетривала зміна відбулася в 1935 р., коли тарифи на залізо і сталь були підвищені до 50%, аби змусити європейський картель дійти згоди про квоту на імпорт до Великої Британії. Успіх переговорів дозволив повернутися до початкового рівня протягом кількох місяців.

світової війни, все ж таки загальні рамки нашого захисного тарифу були закладені у 1932 р. Країна, як ви пам'ятаєте, переживала тоді гостру економічну депресію з трагічно високим рівнем безробіття. Уряд того часу вирішив, що загальний захисний тариф необхідний насамперед для полегшення перенесення в країну робіт, які виконувалися за кордоном. ... Нам більше не потрібно базувати наше тарифне законодавство на обмежувальних митах, які були доречними, коли створення робочих місць удома мало бути основним об'єктом тарифної політики" [56]. Лорд Манкрофт висловив думку, що за таких умов було би неправильно та анахронічно зберігати у Законі 1932 р. такі слова, які на практиці вимагали би ... створення робочих місць в окремих індустріях чи промисловості в цілому як самоціль. Але, на його думку, "це, звичайно, не означає, що міркування зайнятості ігноруватимуться або навіть не братимуться до уваги при формуванні тарифів. Навпаки, пункт 1 законопроєкту дозволяє вводити захисні мита "у національних інтересах", а збереження повної зайнятості в економіці загалом відповідає національним інтересам" [56]. Ухвалений Закон про імпорتنі мита, 1958 (далі – Закон 1958) містив розділ "Нові повноваження щодо стягнення захисного мита", що проголошував: "(1) Закон про імпорتنі мита 1932 р. перестає діяти, але з метою забезпечення захисту товарів, вироблених у Сполученому Королівстві, Міністерство фінансів за рекомендацією Ради з торгівлі може, якщо вважатиме це за доцільне у національних інтересах, наказом зобов'язувати, щоб при ввезенні до Сполученого Королівства з товарів будь-якого виду відповідно до цього розділу стягувалося таке мито, яке може бути визначене у наказі" [57].

Внаслідок підписання Великою Британією Договору про Європейську асоціацію вільної торгівлі Парламент у 1960 р. ухвалив Закон про Європейську асоціацію вільної торгівлі, яким скасовано дію Закону 1920 та його пролонгацію – Закон 1934, в результаті чого регулювання імпорту барвників через механізм ліцензування було припинено [58, с. 303]. Відповідно до Наказу про відміну імпорتنих мит (консолідація) 1962 р. [59] Закон 1921 та його пролонгація – Закон 1936, яким було встановлено імпорتنі мита на товари ключових індустрій, втратили чинність з 1 січня 1964 р. Окремі положення Закону 1958, який по суті пролонгував імпорти мита, встановлені Законом 1932, припинили дію лише з 1 січня 1974 р. [60].

Підсумки політики протекціонізму

За підсумками перших 10 років реалізації механізмів політики протекціонізму щодо ключових індустрій, зокрема хімії, парламентський секретар Ради з торгівлі доктор Бургін у 1933 р. заявив таке: "Я не збираюся стверджувати, що всі покращення пов'язані з ухваленням Закону про барвники (регулювання імпорту) 1920 р., але я наведу факти та цифри і надам можливість

членам Палати особисто зробити висновок про те, чи насправді поліпшення є наслідком політики. ... У 1913 р. виробництво синтетичних барвників у країні становило дещо більше за 9 млн фунтів; у 1922 р. – перевищило 23 млн фунтів; у 1929 р., імовірно, завдяки захисту, що забезпечується Законом, сягав близько 58 млн фунтів. ... Дивує не лише збільшення обсягів синтетичних барвників, а й те, що у 1913 р. у країні було вироблено лише 22% від нашого споживання синтетичних хімічних речовин; у 1922 р. цей показник зріс до 79%, а з 1928 р. – ще зріс і тепер сягає близько 91%. ... Ми виявили, як і слід очікувати, що імпорт синтетичних барвників впав з 41 млн фунтів у 1913 р. до трохи більше 4 млн фунтів у 1932 р. ... У 1913 р. у країні взагалі не вироблялося проміжних продуктів, а у 1932 р. ми імпортували лише 1% від нашого загального випуску барвників" [49, с. 993]. Збільшення обсягів виробництва обумовило зменшення цін на барвники; зміцнення науково-технічної бази сприяло розвитку досліджень і розробці низки нових барвників, у т.ч. для фарбування інноваційного на той час штучного шовку; розширення кола підприємств галузі спонукало до розбудови хімічного машинобудування, якого у Британії до війни практично не було.

У перші місяці Другої світової війни результати діяльності Парламенту та уряду Великої Британії щодо стимулювання та захисту британських виробників стали очевидними. Стаття "Політика ключових індустрій – виправдана", опублікована у вересні 1939 р., підсумовувала: "У той час, коли вдалися до першого експерименту із захисту місцевої промисловості, деякі сумнівалися, що він буде успішним. Перші кілька років не принесли відчутних результатів, але поступово вітчизняна індустрія стала розвиватися, асортимент та якість продукції постійно зростали. Багато хімічних продуктів, які раніше повністю або значною мірою імпортувалися, тепер випускаються тут. Британські виробники стали досить сильними, щоб не лише панувати на внутрішньому ринку, а й успішно конкурувати на закордонних ринках з німецькими виробниками як за якістю, так і за ціною. ... В цей час великих національних випробувань можна сказати, що не бракує поставок ані для збройних сил, ані для місцевого цивільного використання. ... Сьогодні промисловість може забезпечити постійний випуск чудового асортименту тонких хімікатів виняткової якості, що нічим не поступаються та сприяють тому, щоб країна була самодостатньою в національному та промисловому сенсах. **Курс на збереження "ключових" галузей повністю себе виправдав**" [45, с. 286].

Дж. Міллс конкретизував зиски від нової економічної політики країни, зокрема, запровадження захисних мит у 1932 р. в інтересах збереження та розвитку індустрій. Він зазначав, що у Великій Британії рівень життя не впав, як упевнено передбачали майже усі коментатори, а почав швидко прогресувати. 1937 р. обсяги випуску у переробній промисловості зросли майже на 48%

порівняно з показником 1929 р. За період з 1931 р. по 1937 р. кількість працюючих збільшилася до 21,4 млн осіб завдяки створенню 2,7 млн нових робочих місць, половина з яких – у переробній промисловості. "Британська економіка зростала протягом п'яти років між 1932 і 1937 рр. – у сукупності 4,6% на рік – швидше, ніж будь-яку іншу п'ятирічку в своїй історії, наочно показавши, наскільки ефективною може бути радикальна експансіоністська політика на безперспективному бекграунді" [52, с. 87].

Н. Калдор дійшов висновку, що упродовж 25 років, коли Британія захищала свою промисловість, розрив із новими на той час індустріальними країнами (передусім Сполученими Штатами та Німеччиною) скорочувався [61, с. 113]. У Палаті Лордів на дебатах щодо економічної політики країни 13 лютого 1980 р. Н. Калдор сказав, що уряд консерваторів того часу не був монетаристом; він не був прибічником "надійних грошей" (*sound money men*). Він був експансіоністом. П'ять років з 1932 по 1937 рр., які відзначилися спочатку девальвацією, а потім високим рівнем протекціонізму, мали найшвидше економічне зростання у британській історії, неперевершене будь-коли до чи після, повністю базоване на внутрішньому процвітанні. ... Виробництво сталі, що впало з 9 млн. т до 5 млн. т у роки депресії 1929 р., опісля демонструвало феноменальне зростання до 13,5 млн т у 1937 р." [62]. Н. Калдор зазначив, що якби влада не вжила заходів щодо сталеливарної промисловості, що у 1931 р. мала майже 50% надлишкових потужностей та великі збитки, галузь "була би кастрована із самого початку; і ми б ніколи не змогли переозброїтися і зустрітися віч-на-віч з Гітлером у 1939 р." [62].

Досліджені у роботі факти економічної політики Великої Британії показали, що напередодні Першої світової війни країна опинилася на роздоріжжі: з одного боку, продовження *laissez-faire* та вільної торгівлі, що становили основу політичного курсу правлячої еліти; з іншого – запровадження протекціоністських механізмів, за прикладом Німеччини, для вирішення наростаючих внутрішніх проблем, підсилених зовнішніми загрозами: 1) відставання промисловості від нових конкурентів, які опановували передові на той час технології, 2) зростання безробіття та соціальної напруги, 3) ослаблення економіки. Низка вчених та політиків звертала увагу, що країна більше не є економічно найсильнішою у світі; застерігали про негативні наслідки недалекоглядних бізнес-стратегій британських підприємців, інвесторів і комерсантів, які надавали перевагу виключно прибуткам попри національні інтереси; апелювали до необхідності перегляду економічної політики, вказуючи на необхідність нарощування власного промислового потенціалу. Ігноруючи аргументи, Велика Британія продовжила шлях *laissez-faire* та вільної торгівлі й у час великих випробувань

виявилася залежною від поставок стратегічних товарів, виробництво яких було сконцентровано у ворожій країні.

Але жахи війни, дефіцит боєприпасів, хімікатів, ліків, барвників, оптичного скла та інших важливих товарів, а також фінансово-економічна та соціальна криза зумовили усвідомлення британськими політичними елітами таких фактів:

– відсутність потужностей з виробництва важливих для економіки та безпеки товарів (навіть за наявності фінансових ресурсів для їх придбання) створює передумови для нарощування зовнішньої торговельної залежності від інших країн і веде до втрати економічного суверенітету;

– економічна політика *laissez-faire* та вільний ринок в умовах війни та економічних криз не здатні організувати господарюючі суб'єкти, акумулювати обмежені ресурси та спрямувати їх на реалізацію інноваційно-інвестиційних проєктів з розбудови пріоритетних виробництв, відштовхуючись не від комерційних, а від безпекових міркувань; а також сприяти їх становленню та розвитку в умовах повоєнного висококонкурентного середовища та агресивної демпінгової політики з боку іноземних компаній, які отримують допомогу урядів їх країн.

Пояснюючи причини, через які Британія остаточно відмовилася від вільної торгівлі, англійці констатували: "Акцентуації націоналістичних настроїв війною, мабуть, було недостатньо для того, щоб привести всю країну до протекціонізму. Але те, що не зробила Велика війна, зробила економічна, фінансова та політична криза 1931 р." [51, с. 514]. Ф. Бенхам, цитуючи Шекспіра – "Недугу відчайдушну лиш відчайдушні засоби лікують" (*diseases desperate grown By desperate appliance are relieved, Or not at all*) [21, с. 193], показує, що радикальна зміна економічної політики у бік протекціонізму та запровадження тарифу стало відчайдушним заходом політиків для подолання відчайдушних проблем в економіці. Факти, наведені у цьому дослідженні, унаочнюють, що **державні фінансові стимули та протекціоністські тарифи, що мали місце у британській економічній політиці понад 40 років з початку XX ст., дозволили Сполученому Королівству та його союзникам, без перебільшення, не лише виграти Першу світову війну, а й, завдяки розбудові ключових індустрій та зменшення залежності від імпорту стратегічних товарів, підготуватися до нового випробування – Другої світової війни, а також закласти підґрунтя для відповідей на виклики XXI ст.**

Минуле, яке перегукується із сучасністю

Нині стан глобальної економіки, зокрема існування зовнішніх залежностей від низки важливих товарів, випуск яких сконцентровано в одній країні, загострення конкуренції та милітаризм нагадує події початку ХХ ст. Та, попри очевидні загрози та необхідність рішучих кроків для їх усунення зараз, як і напередодні Першої світової війни, домінує "непогрішима" догма: "Економісти розходяться в багатьох речах, але перевага вільної торгівлі над захистом не викликає суперечок" [4, с. 11].

Ф. Бенхам наводив соціально-економічні показники Британії до запровадження імпорتنих мит 1932 р.: кількість безробітних стрімко зростала і сягнула **2,9 млн осіб у вересні 1931 р. (понад 20%)**; обсяг експорту падав і за три квартали 1931 р. був на 30% нижчим за показник 1929 р.; торговий баланс ставав дедалі несприятливішим; бюджет – суттєво незбалансованим; багато важливих галузей, у тому числі сільське господарство, виробництво заліза і сталі, викликали суттєве занепокоєння [21, с. 11].

Україна у 2022 р. має великі (і навіть більші) соціально-економічні проблеми: залежність від імпорту широкого кола важливих товарів; обмежені ресурсні можливості виробництва снарядів та зброї; стрімке зростання безробітних, яке сягає **2,9 млн осіб (без урахування тих, хто виїхав з України), або 25–26%**; падіння експорту (у січні–жовтні 2022 р. показник становив лише дві третини від довоєнних обсягів) [63]. І так само сільське господарство, виробництво заліза і сталі викликають суттєве занепокоєння.

Але, **на відміну від Британії, Україна не запровадила у національних інтересах політику захисту виробників та збереження робочих місць, а навпаки – поступово скорочує і без того низькі імпортні мита.** Як показав аналіз статистичних даних, поданих у World Tariff Profiles²² [64, 65], Україна має нижчі захисні тарифи не лише порівняно із азійськими країнами, що розбудовують та захищають власну індустрію, а й порівняно із ЄС (табл. 1). Зокрема, прості середні значення тарифів на товари (Simple average MFN applied) в Україні становили 4,5% у 2019 р. і 4,4% у 2021 р., тоді як, наприклад, в ЄС – відповідно 5,1 та 5,2%. Так само Україна має найнижчий розмір максимального мита на імпортовані товари за умов режиму найбільшого сприяння (PHS) (Maximum duty MFN applied): 73% – у 2019 р. і 50% – у 2021 р., в ЄС відповідно – 261 та 160%.

²² Спільне видання COT, Конференції ООН з торгівлі та розвитку та Центру міжнародної торгівлі.

Таблиця 1
Дані про мита окремих країн світу

Країна	Прості середні значення тарифів на товари у режимі РНС		Країна	Максимальні мита у режимі РНС	
	2019	2021		2019	2021
Індія	17,6	18,3	Республіка Корея	887	887
Республіка Корея	13,6	13,6	Японія	716	628
Бразилія	13,4	13,3	Канада	511	559
Туреччина	10,0	10,7	США	350	350
Індонезія	8,1	8,1	Індія	150	328
Китай	7,6	7,5	Туреччина	225	225
Мексика	7,1	7,1	ЄС	261	160
Росія	6,7	6,6	Індонезія	150	150
ЄС	5,1	5,2	Велика Британія	261	143
Україна	4,5	4,4	Росія	115	121
Японія	4,3	4,2	Мексика	75	75
Канада	3,9	4,0	Китай	65	65
Велика Британія	5,1	3,9	Україна	73	50
США	3,3	3,4	Бразилія	35	35

Джерело: складено автором за [64, 65].

Індія, що є членом СОТ із 1995 р., на відміну від України має значно вищі ввізні мита, причому у 2021 р. у рамках нової економічної політики з опорою на національну індустрію, іще їх збільшила. Прем'єр-міністр Індії Нарендри Моді оголосив про прискорення плану розвитку місцевого виробництва та створення робочих місць після того, як економічні наслідки пандемії призвели до сплеску безробіття. Було ухвалено рішення перетворити Індію на фабрику для всього світу, скориставшись політикою провідних держав щодо переміщення ланцюгів поставок з Китаю [5]. 1 лютого 2020 р. міністр фінансів країни Нірмала Сітхараман представила прогнозований бюджет на 2020–2021 рр., яким передбачено значне збільшення тарифів на імпорт важливих для Індії товарів (табл. 2) у рамках реалізації програми уряду MAKE IN INDIA, зокрема, для створення "рівних умов для вітчизняних виробників" [66].

Таблиця 2

Окремі категорії товарів, на які мито в Індії збільшується

№	Категорія товарів	Конкретні позиції	Розмір мита	
			з	до
1.	Господарські товари та техніка	Посуд столовий та кухонний з порцеляни або фаянсу, керамічний, глиняний, залізний, сталевий, мідний та алюмінієвий, вироби зі скла, навісні замки, віники, ручні сита, гребені, термоси тощо	10%	20%
2.	Електричні прибори	Вентилятори, подрібнювачі їжі/міксери, бритви та пристрої для видалення волосся, водонагрівачі, апарати для сушіння волосся/рук, духовки, плити, тостери, кавоварки/чайники, засоби від комах, обігрівачі, праски тощо	10%	20%
3.	Взуття	a. Взуття b. Частини взуття	25% 15%	35% 20%
4.	Меблеві товари	Сидіння, постільна білизна, включаючи матраци, лампи, освітлення, світлові вивіски та інші предмети меблів	20%	25%
5.	Канцтовари	Шафи для документів, лотки для паперу, швидкозшивачі, скріпки, скоби, таблички з вивісками, таблички з іменами, цифри та символи тощо з недорогоцінних металів	10%	20%
6.	Іграшки	Триколісні велосипеди, самокати, масштабні моделі, ляльки тощо	20%	60%
7.	Машини	a. Певні товари, що використовуються у процесах передачі електроенергії високої напруги b. Вентилятори вагонів c. Компресори холодильників та кондиціонерів d. Комерційні морозильні камери e. Апарати для зварювання та плазмового різання f. Роторні культиватори / засоби для прополювання	5% 7,5% 10% 7,5% 7,5% 2,5%	7,5% 10% 12,5% 15% 10% 7,5%
8.	Інші різні предмети	a. Скляні намистини b. Штучні квіти c. Дзвони, гонги, статуетки, тощо; вироби із недорогоцінних металів: статуетки, прикраси, фотографії, рами, дзеркала тощо	10%	20%

Джерело: складено автором за [66].

Разом із тим для просування MAKE IN INDIA збільшено мито у рамках програми поетапного виробництва (PMP) для електромобілів та стільникових мобільних телефонів (максимальний тариф для окремих позицій – 40%); також – у секторі електроніки (максимальний тариф для окремих позицій – 20%).

Щодо стимулювання та захисту власної хімічної та хіміко-фармацевтичної індустрії, Індія, на відміну від України, скористалася історичним досвідом Великої Британії.

Як і британський уряд, який через Комітет з наукових і промислових досліджень (Committee for Scientific and Industrial Research) заохочував узгодження технологічних інновацій різних галузей промисловості для оперативного вирішення проблем залежності, так і уряд Індії через Раду з наукових та промислових досліджень (Council for Scientific and Industrial Research) започаткував співпрацю фармацевтичної індустрії із вугільною та нафтовою промисловістю для розробки хімічних речовин, які стануть основою терапевтичних компонентів різних ліків [67].

Як і уряд Британії, який визначив ключові індустрії й запустив механізми їх фінансового заохочення, уряд Індії у рамках Схеми стимулів, пов'язаних із виробництвом (Production Linked Incentive – PLI), запустив два механізми щодо фармацевтики: PLI для ключових вихідних матеріалів (Key Starting Materials), проміжних товарів для лікарських засобів (Drug Intermediates) й АФІ; та PLI для розбудови потужностей з випуску готових фармацевтичних препаратів. На це було асигновано 100 млн рупій для заохочення індійських компаній до створення потужностей з виробництва 41 продукта, включаючи АФІ, від яких Індія нині сильно залежить. Ці заходи стали частиною схеми заохочення виробництва у розмірі 100 млрд рупій, схваленої Кабінетом міністрів Індії у березні 2020 р. для прискорення виробництва критично важливих ліків та АФІ на території Індії задля зменшення залежності від Китаю [4].

Як і британські виробники хімікатів, які за державного сприяння освоїли випуск нових товарів, зверталися до уряду щодо захисту від німецького демпінгу, так і індійські компанії, що виробляють хімічні продукти, зверталися до керівництва держави з проханням пролонгувати мита на китайський імпорт, стверджуючи, що, попри встановлене антидемпінгове мито²³, Китай продовжує поставки у значних обсягах, а тому мито необхідно пролонгувати, а скасування мит поставить під загрозу життєздатність виробництва амоксициліну та змарнує всі зусилля [67].

Як і 100 років тому уряд Британії дослухався до англійських промисловців, так і нині уряд Індії на прохання місцевих виробників запровадив антидемпінгові

²³ Індія ввела антидемпінгове мито на тригідрат амоксициліну 16 травня 2017 року терміном на п'ять років.

мита на деякі фармацевтичні субстанції та ключові вихідні матеріали, що надходять із Китаю. Зокрема, на п'ять років було пролонговано антидемпінгове мито на деякі напівсинтетичні антибіотики (включаючи тригідрат амоксициліну із тарифом 1,96 дол. за кг) [67]; запроваджено мито на офлоксацин, терміном на п'ять років; а також – на урсодезоксихолеву кислоту (УДХК), що імпортується з Китаю та Південної Кореї [68]²⁴.

Не менш показовими є дії США. У відповідь на фінансову кризу 2009 р. керівництво країни визначило новий курс [69, с. 7–8]: "Нам потрібна потужна підтримка та зосередження уваги на тому, щоб перетворити наш сектор переробної промисловості на більш конкурентоспроможний та залучити більше інвестицій тут, у США. ... Ось чому Президент спирається на успішний досвід забезпечення дотримання правил торгівлі, вживши нових заходів, щоб підвищити нашу здатність боротися з несумлінною торговою практикою, зокрема з Китаєм". У відповідь на нарощування поставок шин з Китаю президент Обама 11 вересня 2009 р. наказав запровадити захисні заходи²⁵, у результаті з'явилося понад 1000 робочих місць. При цьому президент уперше застосував законодавче положення щодо захисту – "Розділ 421"²⁶. Адміністрація Обами також порушила проти Китаю справу про торгівлю рідкісноземельними матеріалами, які є ключовими інгредієнтами для виробництва багатьох високотехнологічних продуктів.

Примітно, що за 50 років до цих протекціоністських заходів, президент США Дж. Кенеді заявляв: "Сьогодні я підписую HR 11970, Закон про розширення торгівлі 1962 р. Я думаю, що це найважливіший міжнародний законодавчий акт, який впливає на економіку після ухвалення плану Маршалла. ... Цей акт повністю визнає, що ми не можемо захистити нашу економіку,

²⁴ До запуску у 2018 р. виробництва УДХК в Індії ціни на імпорт з обох країн перебували в діапазоні 330–340 дол. за кг, але після початку виробництва ціни на імпорт почали знижуватися і зараз становлять 210–220 доларів за кг. Через дешевий імпорт індійська індустрія була змушена знизити свої відпускні ціни та отримала збиток.

²⁵ Президент Обама проголосив збільшення тарифів на китайські шини на три роки починаючи з 26 вересня 2009 р.. Підвищення тарифу становило 35% адвалорної вартості у перший рік, 30% у другий рік та 25% у третій рік.

²⁶ Розділ 421 Закону про торгівлю 1974 (відповідно до Розділу 19 Кодексу США §2451), який реалізує специфічні щодо Китаю заходи захисту національної економіки, було прийнято у складі пакета положень ухваленого у жовтня 2000 р. закону, які регулюють різні питання, що виникають у зв'язку із приєднанням Китаю до СОТ, і уповноважує президента США вводити захисні заходи, такі як імпортні мита чи квоти, на китайські товари, у випадку, якщо буде виявлено, що цей імпорт спричинив порушення роботи ринку в Сполучених Штатах. Порушення ринку відбувається відповідно до розділу 421, якщо різке зростання імпорту китайської продукції є серйозною причиною матеріальних збитків або загрозою матеріальних збитків американській промисловості, що виробляє аналогічний або безпосередньо конкуруючий продукт.

застряючи за тарифними стінами, але найкращим можливим захистом є взаємне зниження тарифних бар'єрів між дружніми країнами, щоб усі могли отримати вигоду з вільного потоку товарів" [70]. Водночас Розділ 232 цього закону, який діє дотепер, відповідно до Розділу 19 Кодексу США §1862 надає президенту можливість накладати обмеження на певні види імпорту на підставі позитивного рішення Міністерства торгівлі про те, що товар, що розглядається, "ввозиться до Сполучених Штатів у таких кількостях або за таких обставин, які загрожують національній безпеці"²⁷. При цьому поняття "національна безпека" ані в Законі 1962 р., ані у Кодексі США не формалізовано. Спираючись саме на цю норму закону, президент Трамп в інтересах національної безпеки запровадив мито у 25% на імпорт продукції зі сталі та ввізне мито у 10% на імпорт продукції з алюмінію. Експерти СОТ, аналізуючи таке рішення, у своїх доповідях вказали, що такі тарифи та квоти на імпорт сталі та алюмінію, встановлені США відповідно Розділу 232 Закону про розширення торгівлі 1962 р., не підпадають під дію винятків щодо безпеки, визначених у статті XXI Генеральної угоди з тарифів та торгівлі 1994 р. Проте у заяві від 27 січня 2023 р. перед засіданням Органу із врегулювання спорів СОТ Сполучені Штати зазначили, що "не поступляться прийняттю рішень щодо своєї основної безпеки групам СОТ" [72]. Сполучені Штати також заявили про свій намір вирішити це фундаментальне питання поза процедурами врегулювання суперечок, зокрема підняти його в рамках "дискусій щодо реформи системи вирішення суперечок СОТ" та "прагнути авторитетного тлумачення статті XXI ГАТТ 1994 року". "Ми вважаємо, що членам необхідно прояснити та прийняти найважливіші винятки з міркувань безпеки", – заявили у США.

Висновки

Беручи до ваги викладене вище та спираючись на історичний досвід дій уряду та Парламенту Великої Британії в умовах суворих випробувань та його теперішнє віддзеркалення в економічній політиці країн, які мають намір зберегти

²⁷ Зокрема §1862 Розділ 19 Кодексу США зазначає:

"d) Вітчизняне виробництво для національної оборони; вплив іноземної конкуренції на економічний добробут галузей вітчизняної промисловості.

... При управлінні цим розділом Секретар та Президент повинні також визнати тісний зв'язок економічного добробуту Нації з нашою національною безпекою та взяти до уваги вплив іноземної конкуренції на економічний добробут окремих вітчизняних галузей; і будь-яке суттєве безробіття, зниження державних доходів, втрата навичок чи інвестицій або інші серйозні наслідки, що виникають внаслідок витіснення будь-яких вітчизняних продуктів надмірним імпортом, повинні розглядатися, без винятку інших факторів, у визначенні того, чи може таке ослаблення нашої внутрішньої економіки завдати шкоди національній безпеці" [71].

на наростити промисловий потенціал для зменшення загроз своїм націям, автор сформулював такі відповіді на поставлені на початку статті п'ять запитань.

1. Такі "шляхи минулого", як стимулювання та захист ключових індустрій, зумовили зменшення зовнішніх загроз та створили промисловий фундамент, здатний витримати нові виклики.

2. Запровадження протекціоністських тарифів спроможне сприяти розбудові національних виробництв, зростанню зайнятості, інвестиціям та інноваціям.

3. Механізми протекціонізму зарано "відправляти до підручників історії", їх доцільно розглядати на кафедрах політекономії як заходи, здатні в умовах суворих випробувань (війн, епідемій, криз) збалансувати економіку та зменшити соціальну напругу.

4. При визначенні шляхів забезпечення економічної стабільності "керівною дійовою особою" має стати соціальний консенсус між бізнесом, науковцями та політиками, мета якого – національні інтереси, а не слідування догмату.

5. Інструментами подолання соціально-економічної кризи у повоєнному відновленні України в умовах тотальної залежності від іноземних передових технологій і високотехнологічних товарів мають стати: стимули, преференції та захист ключових індустрій, які реалізовуватимуться у рамках цілеспрямованої політики держави з форсованої модернізації промисловості²⁸.

Відомий вислів Сунь-дзи з "Мистецтва війни" – "не покладайся на те, що ворог не прийде, покладайся на засоби, які маєш у своєму розпорядженні, щоб зустріти його; не покладайся на те, що ворог не нападе, покладайся на те, щоб наші позиції були невразливі для нападу" – в умовах глобальних економічних та воєнних загроз набуває нового сенсу. **Нині, на думку автора, в ЄС, США, Індії та інших країнах відбувається становлення "мистецтва миру" через сприяння розбудові ключових індустрій на засадах національних інноваційних надбань з метою зменшення залежності та вразливості економіки.**

У зв'язку з триваючою повномасштабною збройною агресією РФ проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України в країні діє воєнний стан. Ст. 472 "Заходи, пов'язані з суттєвими інтересами безпеки" Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і ст. XXI ГАТТ "Винятки з міркувань безпеки" передбачають можливість вжити заходів, необхідних для забезпечення власної безпеки. **Україна, формуючи стратегію економічної незалежності, має взяти до уваги як історичний досвід Британії, так і**

²⁸ Детально про роль і функції держави у відновленні економічної стабільності в умовах суворих випробувань викладено автором у роботі [34].

сучасні практики запровадження механізмів політики стимулювання та захисту індустрій в цілях оборони та безпеки²⁹.

P.S. "Хто ще не переконаний, що в будь-якій країні, яка вже просунулася в сільському господарстві і цивілізації, промисловість повинна з часом стати прибутковою завдяки старанням, умінню й економії за допомогою помірною захисту (moderate protection) її молодих виробництв, ... нехай спочатку вивчить історію англійської індустрії, перш ніж наважиться формулювати теоретичні системи або давати практичні поради державним діячам, в руках яких – влада сприяти благополуччю або призводити до нещастя націй" [16, с. 39].

Список використаних джерел

- 1.Саліхова О.Б., Гончаренко Д.О. Виклики COVID-19 фармацевтичній промисловості: відповіді ЄС та України. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 3. С. 93–117. <https://doi.org/10.15407/eip2021.03.093>
- 2.FACT SHEET: Biden-Harris Administration Announces Supply Chain Disruptions Task Force to Address Short-Term Supply Chain Discontinuities. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/08/fact-sheet-biden-harris-administration-announces-supply-chain-disruptions-task-force-to-address-short-term-supply-chain-discontinuities/>
- 3.Саліхова О. Локалізація фармацевтичного виробництва в Європі як відповідь на зростаючу зовнішню стратегічну торговельну залежність. *Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі* / наук. ред. В. Юрчишин. Київ, 2021. С. 118–124.
- 4.Govt may hike customs duty on import of APIs by 10-15% to boost local production. URL: <https://www.businessstoday.in/industry/pharma/story/govt-may-hike-customs-duty-on-import-of-apis-by-10-15-to-boost-local-production-268883-2020-08-01>
- 5.Modi's mission self-reliance: Make in India, lower import dependence. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/modis-mission-self-reliance-make-in-india-lower-import-dependence/articleshow/75704246.cms?from=mdr>
- 6.Маріотті С. Застереження російсько-української війни: уникнути майбутнього, яке перегукується з минулим. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 7–32. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.007>
- 7.Escaith H. From Hyper-Globalization to Global Value Chains Decoupling: Withering Global Trade Governance? URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/115267/1/MPRA_paper_115263.pdf

²⁹ Автор вдячний д.е.н. Саліховій О.Б. за наукове консультування та поради з підготовки статті.

8. The European Commission's Negotiating Strategy for the WTO Hong Kong Ministerial: Oral and Written Evidence. Great Britain: Parliament: House of Commons: Trade and Industry Committee. The Stationery Office, 2006. 108 p.
9. Wardley-Kershaw Julia, and Schenk-Hoppé Klaus R. Economic Growth in the UK: Growth's Battle with Crisis. *Histories*. 2022. № 2. P. 374–404. <https://doi.org/10.3390/histories2040028>
10. Ritschel D. The Politics of Planning: The Debate on Economic Planning in Britain in the 1930s. Clarendon Press, 1997. 367 p.
11. Сіденко, В.Р. Політика підтримки національного виробника в контексті інтеграції України у світове господарство. *Економіка і прогнозування*. 2002. № 1. С. 45–54. http://eip.org.ua/docs/EP_02_1_45_uk.pdf
12. Barker J.E. Economic statesmanship. The great industrial and financial problems arising from the war. London: John Murray, 1920. 624 p.
13. Barker J. E. Great and Greater Britain; the problems of motherland and empire, political, naval, military, industrial, financial, social. New York: E.P. Dutton & company, 1910. 380 p. <https://doi.org/10.2307/1776956>
14. Conservative Party Politics. Ed. by Zig Layton-Henry. Macmillan, 1980. 286 p.
15. Marc-William Palen Protection, Federation and Union: The Global Impact of the McKinley Tariff upon the British Empire, 1890–94. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*. 2010. Vol. 38, Is. 3. P. 395–418. <https://doi.org/10.1080/03086534.2010.503395>
16. List F. The National System of Political Economy. London: Longmans, Green, 1885. 454 p.
17. Reports of the Gainsborough Commission: Life and Labour in Germany, with an Appendix: Infirmity and Old Age Pensions in Germany / Gainsborough Commission of British Workmen. Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Company, Limited, 1907. 286 p.
18. Angell N. The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage. New York and London: G.P. Putnam's Sons, 1910. 388 p.
19. Curtiss G.B. Protection and Prosperity: An Account of Tariff Legislation and Its Effect in Europe and America. Pan-American Publishing Company, 1896. 864 p.
20. Eltzbacher O. The Fiscal Policy of Germany. *The Nineteenth Century and After*. London: Sampson Low, Marston & Company, Limited, 1903, July-December. Vol. 54. P. 181–197.
21. Benham F. Great Britain Under Protection. Macmillan, 1941. 271 p.
22. Hatheway W.F. Two Policies: Cobden's And Bismarck's. A Comparative Examination. *The Empire Reviews* / Ed. By Sir Clement Kinloch-Cooke. London: Macmillan And Co., Limited, 1909. Vol. XVI. P. 422–429.

23. Tilden, W.A. The supply of chemicals to Britain and her dependencies. *The British Coal-Tar Colour Industry; its Origin, Development and Decline* / Ed. by Walter M. Gardner. London: Williams and Norgate, 1915. P. 315–334.
24. Art. XII.— The German Peril. *The Quarterly Review*. July, 1908. No. 416. London: John Murray, Albemarle Street. New York: Leonard Scott Publication Company. P. 264–298.
25. European War. *Chemist and Druggist*. 1914. Vol. LXXXV. No. 1,804 (August 22). P. 33–37. doi: <https://doi.org/10.1177/001258061403300109>.
26. The War And The Scarcity Of Some Drugs. *The British Medical Journal*. 1915. No. 1(2830). P. 559–561. <http://www.jstor.org/stable/25313108>; <https://doi.org/10.1136/bmj.1.2830.559>
27. Aniline Dye Industry (State Aid) Volume 70: debated on Monday 22 February 1915. URL: [https://hansard.parliament.uk/Commons/1915-02-22/debates/42879829-890c-4517-9d41-1bd0a7b6c961/AnilineDyeIndustry\(StateAid\)](https://hansard.parliament.uk/Commons/1915-02-22/debates/42879829-890c-4517-9d41-1bd0a7b6c961/AnilineDyeIndustry(StateAid))
28. Саліхова О.Б. Залежність Великої Британії від імпорту з Німеччини. Відповіді на виклики Першої світової війни. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2021. Вип. 54. С. 37–74. doi.org/10.15407/ingedu2021.54.037
29. Dyestuffs: Hearings Before the Committee on Ways and Means, House of Representatives. June 18-20 and July 14-18, 1919. United States. Congress. House. Committee on Ways and Means U.S. Government Printing Office, 1919. 735 p.
30. Саліхова О.Б., Гончаренко Д.О. Політика розбудови фармацевтичної індустрії в Німеччині: уроки для України. *Економіка України*. 2020. № 10. С. 63–86. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.10.063>
31. Current Economic Problems: A Series of Readings in the Control of Industrial Development / Ed. by Walton Hale Hamilton. University of Chicago Press, 1915. 955 p.
32. Great Britain. Parliament: Protection of home industries. The Parliamentary Debates (Official Report), House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb Wednesday 13 February 1924. Vol. 169. P. 926–975.
33. Lloyd E.M.H. Experiments in State Control at the War Office and the Ministry of Food / Carnegie Endowment for International Peace, Division of Economics and History. Clarendon Press, 1924. 460 p.
34. Саліхова О., Крехівський О. Держава у повоєнній розбудові індустрії та відновленні економіки: історичні паралелі та рекомендації для України. *Економіка та прогнозування*. 2022. № 4. С. 7–42. <https://doi.org/10.15407/eip2022.04.007>
35. Barker J.E. Modern Germany: Her Political and Economic Problems, Her Foreign and Domestic Policy, Her Ambitions, and the Causes of Her Successes and of Her Failures. Smith, Elder, 1915. 852 p.
36. Economic Reconstruction: Analysis of Main Tendencies in the Principal Belligerent Countries of Europe with Statistics of Production, Consumption, and Trade in Important Foodstuffs and Industrial Raw Materials / United States, Bureau of Foreign and Domestic Commerce U.S. Government Printing Office, 1918. 74 p.

37. Great Britain. Parliament: Paris Economic Conference. Statement By Prime Minister. The Parliamentary Debates (official Report). House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb Wednesday 2 August 1916. Vol. 85., P 331–334.
38. Johnson P. B. Land Fit for Heroes: The Planning of British Reconstruction, 1916–1919. University of Chicago Press, 1968. 540 p.
39. Final Report of the Committee on Commercial and Industrial Policy After the War. Great Britain. Committee on Commercial and Industrial Policy Government, 1918. 81 p.
40. Great Britain. Parliament: Industries (State Support). The Parliamentary Debates (official Report). House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb Monday 28 February 1921. Vol. 138. P. 1387–1388.
41. The Dye Industry. Memorandum on the Scheme for State Assistance. *The Board of Trade Journal*. November 21, 1918. P. 635–637.
42. Board of Trade. Vol. 126: debated on Monday 8 March 1920. URL: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1920-03-08/debates/6e7abaf8-2f9d-4857-b630-18a6758dc235/BoardOfTrade#>
43. Great Britain. Parliament: Shielding unstable Key Industries. The Parliamentary Debates (Official Report). House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb 18 August 1919. Vol. 119. P. 2012–2013.
44. Criteria for judging defense essentiality in applying protection against imports. *Foreign Economic Policy: Hearings Before the United States Joint Committee on the Economic Report / Subcommittee on Foreign Economic Policy, Eighty-Fourth Congress, First Session*. On Nov. 9, 10, 14–17, 1955. United States. Congress. Joint Committee on the Economic Report. Subcommittee on Foreign Economic Policy U.S. Government Printing Office, 1955. P. 299–305.
45. Key Industries Policy Vindicated. *The Chemist and Druggist*. 1939. Vol. CXXXI. No. 3109 (September 9). P. 285–286.
46. Trade Regulations and Commercial Policy of the United Kingdom. *National Institute of Economic and Social Research, Economic and Social Studies*. No. 3. Cambridge: At the University Press, 1943. 275 p.
47. Breithut F. E. British Dyestuffs Industry U.S. Government Printing Office, 1924. 30 p.
48. Dyestuffs (Import Regulation) Act 1934. URL: <https://vlex.co.uk/vid/dyestuffs-import-regulation-act-808348621>
49. Great Britain. Parliament: Dyestuffs (Import Regulation) Bill. The Parliamentary Debates (official Report). House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb 18 December 1933. Vol. 284. P. 987–1044.
50. The Safeguarding of Industries Bill. Memorandum by the President of the Board of Trade. URL: filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-120-cp-21-2640.pdf
51. Sir Mallet Bernard, George Cecil Oswald British Budgets: Third Series, 1921–22 to 1932–33. MacMillan and Company, Limited, 1933. 575 p.
52. Mills J. Managing the World Economy. Springer, 2000. 258 p. <https://doi.org/10.1057/9780333977842>

- 53.Import Duties Act 1932. URL: <https://vlex.co.uk/vid/import-duties-act-1932-808401733>
- 54.Commons Chamber Volume 504: debated on Tuesday, 29 July 1952. URL: <https://hansard.parliament.uk/commons/1952-07-29/debates/ed07d311-aa2d-4c03-9e41-96ffb99c78ee/CommonsChamber>
- 55.European Free Trade Area: A Survey for Industrialists. Federation of British Industries. Federation of British Industry, 1957. 86 p.
- 56.Import Duties Bill. URL: <https://Api.Parliament.Uk/Historic-Hansard/Lords/1958/Feb/18/Import-Duties-Bill>
- 57.Import Duties Act 1958. URL: <https://vlex.co.uk/vid/import-duties-act-1958-808440725>
- 58.The Public General Acts and Church Assembly Measure 1960 being those which received the Royal Assent during that year having been passed in the First or Second Session of the Forty second Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and during the eighth and ninth years of the Reign of Her Majesty Queen Elizabeth the Second with Tables of the Short Titles and of the Effect of Legislation and an Index. London: Her Majesty's Stationery Office, 1961. 1157 p.
- 59.Import Duty Drawbacks (Consolidation) Order 1962. URL: <https://vlex.co.uk/vid/import-duty-drawbacks-consolidation-812531013>
- 60.The Import Duties Act 1958 (Repeals) (Appointed Day) Order 1973. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/1973/2176/made>
- 61.Kaldor N. The Economic Consequences of Mrs. Thatcher: Speeches in the House of Lords, 1979–1982. Duckworth, 1983. 119 p.
- 62.Economic Policy Volume 405: debated on Wednesday 13 February 1980. URL: <https://hansard.parliament.uk/Lords/1980-02-13/debates/7dba3b33-c834-4faa-9890-8444659f6d67/EconomicPolicy>
- 63.Зануда А. Як українська економіка пережила 2022 рік. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008306>
- 64.World Tariff Profiles 2022. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_tariff_profiles22_e.htm
- 65.World Tariff Profiles 2020. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_tariff_profiles20_e.htm
- 66.Nirmala Sitharaman's Budget 2020 Speech: Full Text. URL: <https://www.ndtv.com/india-news/finance-minister-nirmala-sitharamans-budget-2020-speech-full-text-2173184>
- 67.India imposes anti-dumping duty on certain APIs from China. URL: https://www.thepharmaletter.com/article/india-imposes-anti-dumping-duty-on-certain-apis-from-china?__cf_chl_tk=Dxi5fWXMhbdhxBMmIMPxwIKYz2KP8N1Rs6dZebntOQw-1678828897-0-gaNycGzNDNA

68. Final Findings issued recommending imposition of anti-dumping duty on imports of Ursodeoxycholic Acid (UDCA) from China PR and Korea RP (19.01.2023). URL: https://tpm.in/news_center/final-findings-issued-recommending-imposition-of-anti-dumping-duty-on-imports-of-ursodeoxycholic-acid-udca-from-china-pr-and-korea-rp-19-01-2023/

69. Sperling G. Remarks at the Conference on the Renaissance of American Manufacturing. 2012, March 27. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/administration-official/sperling_-_renaissance_of_american_manufacturing_-_03_27_12.pdf

70. Remarks Upon Signing the Trade Expansion Act. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-upon-signing-the-trade-expansion-act>

71.19 U.S. Code § 1862 – Safeguarding national security. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/19/1862>

72. United States Notifies Intent to Appeal WTO Panel Reports on Section 232 Steel and Aluminum Measures. URL: <https://www.wiley.law/alert-United-States-Notifies-Intent-to-Appeal-WTO-Panel-Reports-on-Section-232-Steel-and-Aluminum-Measures>

Надійшла до редакції 01.03.2023 р.

Підписано до друку 29.03.2023 р.

Oleh Krekhivskyi³⁰

DEPENDENCES AND WAYS TO ELIMINATE THEM: A PAST THAT RESONATES WITH THE PRESENT

The invasion of Russian troops into Ukraine has showed, on the one hand, the high cohesion and patriotism of Ukrainian society and their perception of independence as a higher value; on the other hand - the inability to preserve it with the resources of the national economy alone, and therefore - a high external dependence on the decisions of global leaders on the provision of aid and the use of the industrial base of the West to ensure the defense and security of Ukraine. Updated by S. Mariotti, the issue of "global protectionism" needs to be considered via the prism of the contextual economic conditions for the implementation of such a policy (wars, post-war recovery, crises). The purpose of the article is to investigate, based on the experience of the pioneer of industrial revolution and the adept of free market - Great Britain, the historical facts regarding the elites' reaction to new challenges and threats of the beginning of the 20th century, and policy measures to encourage and protect

³⁰ **Krekhivskyi Oleh Volodymyrovych** – Ph.D. in Physics and Mathematics, Senior Referent at the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine (12/2 M. Hrushevskoho str. Kyiv, 01008), ORCID: 0000-0002-4793-851X, e-mail: o.krekhivskyi@gmail.com

national producers and their consequences, as well as to visualize various recent examples of protectionism, and draw conclusions for Ukraine.

Historical parallels between the situation at the beginning of the 20th century and the events of recent years give grounds for assuming that the answer to the question "How to speed up the recovery of Ukraine's economy during the period of severe war test?" should not be sought in modern policy measures of developed countries (where a powerful industrial potential has been created by the joint efforts of government and business over many years and the governments' activities are focused on managing the crises to preserve and strengthen this potential), but rather in retrospective mechanisms that ensured the expansion of the existing and creation of new industries to strengthen the economic efficiency and national security.

The author shows that the state financial incentives and protectionist tariffs, introduced in Great Britain in the national interest in response to new challenges and threats, were effective for more than 40 years, which helped this country develop key industries, reduce dependence on imported strategic goods, and prepare for new challenges.

It is substantiated that the stimulating and protective mechanisms of India's policy, which have been launched recently to reduce dependence on the supply of strategic goods from China, are a reflection of the measures implemented by Great Britain at the beginning of the 20th century to reduce dependence on supplies of important goods from Germany. Similar mechanisms are being introduced by the United States in accordance with the interests of national security.

The author demonstrates that Ukraine has lower protective tariffs not only compared to Asian countries that are developing and protecting their own industry, but also to the EU. It is substantiated that when forming a strategy for economic independence and post-war recovery, Ukraine should take into account both the historical experience of Great Britain and the modern practices of introducing policy mechanisms to encourage and protect own industries for defense and security purposes.

Keywords: *war, external dependence, industry, economic policy, free trade, protectionism, subsidies, licensing, tariffs*

References

1. Salikhova, O.B., Honcharenko, D.O. (2021). Challenges of the COVID-19 pandemic to pharmaceutical manufacturing: the EU and Ukraine's response. *Ekonomika i prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 3, 93-117. <https://doi.org/10.15407/eip2021.03.093> [in Ukrainian].
2. FACT SHEET: Biden-Harris Administration Announces Supply Chain Disruptions Task Force to Address Short-Term Supply Chain Discontinuities. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/08/fact-sheet->

- biden-harris-administration-announces-supply-chain-disruptions-task-force-to-address-short-term-supply-chain-discontinuities/
3. Salikhova, O.B. (2021). Localization of pharmaceutical production in Europe as a response to growing external dependence. In *Perspectives for post-coronavirus economic transformations and their impact on the development of countries. The place of Ukraine in the post-crisis world* (p. 118-124). Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
 4. Govt may hike customs duty on import of APIs by 10-15% to boost local production. Retrieved from <https://www.businesstoday.in/industry/pharma/story/govt-may-hike-customs-duty-on-import-of-apis-by-10-15-to-boost-local-production-268883-2020-08-01>
 5. Modi's mission self-reliance: Make in India, lower import dependence. Retrieved from <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/modis-mission-self-reliance-make-in-india-lower-import-dependence/articleshow/75704246.cms?from=mdr>
 6. Mariotti, Sergio (2022). A warning from the Russian–Ukrainian war: avoiding a future that rhymes with the past. *Ekon. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 3, 7-32. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.007> [in Ukrainian].
 7. Escaith, H. From Hyper-Globalization to Global Value Chains Decoupling: Withering Global Trade Governance? Retrieved from https://mpra.ub.uni-muenchen.de/115267/1/MPRA_paper_115263.pdf
 8. The European Commission's Negotiating Strategy for the WTO Hong Kong Ministerial: Oral and Written Evidence (2006). Great Britain: Parliament: House of Commons: Trade and Industry Committee. The Stationery Office.
 9. Wardley-Kershaw, Julia, and Schenk-Hoppé, Klaus R. (2022). Economic Growth in the UK: Growth's Battle with Crisis. *Histories*, 2, 374-404. <https://doi.org/10.3390/histories2040028>
 10. Ritschel, D. (1997). *The Politics of Planning: The Debate on Economic Planning in Britain in the 1930s*. Clarendon Press.
 11. Sidenko, V.R. (2002). The policy of support of the national producers in the context of Ukraine's integration into the world economy. *Ekon. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 1, 45-54. http://eip.org.ua/docs/EP_02_1_45_uk.pdf [in Ukrainian].
 12. Barker, J.E. (1920). *Economic statesmanship. The great industrial and financial problems arising from the war*. London: John Murray.
 13. Barker, J.E. (1910). *Great and Greater Britain; the problems of motherland and empire, political, naval, military, industrial, financial, social*. New York: E.P. Dutton & company. <https://doi.org/10.2307/1776956>
 14. Zig Layton-Henry (Ed.). (1980). *Conservative Party Politics*. Macmillan.
 15. Marc-William Palen Protection, Federation and Union: The Global Impact of the McKinley Tariff upon the British Empire, 1890–94 (2010). *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 38: 3, 395-418. <https://doi.org/10.1080/03086534.2010.503395>

16. List, F. (1885). *The National System of Political Economy*. London: Longmans, Green.
17. Reports of the Gainsborough Commission: Life and Labour in Germany, with an Appendix: Infirmity and Old Age Pensions in Germany (1907). Gainsborough Commission of British Workmen. Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Company, Limited.
18. Angell, N. (1910). *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*. New York and London: G.P. Putnam's Sons.
19. Curtiss, G.B. (1896). *Protection and Prosperity: An Account of Tariff Legislation and Its Effect in Europe and America*. Pan-American Publishing Company.
20. Eltzbacher, O. (1903). *The Fiscal Policy of Germany*. *The Nineteenth Century and After*, 54, July-December, 181-197. London: Sampson Low, Marston & Company, Limited.
21. Benham, F. (1941). *Great Britain Under Protection*. Macmillan.
22. Hatheway, W.F. (1909). Two Policies: Cobden's And Bismarck's. A Comparative Examination. In Kinloch-Cooke, Clement (Ed.). *The Empire Reviews*, XVI, 422-429. London: Macmillan And Co., Limited.
23. Tilden, W.A. (1915). The supply of chemicals to Britain and her dependencies. In Gardner, Walter M. *The British Coal-Tar Colour Industry; its Origin, Development and Decline* (p. 315-334). London: Williams and Norgate.
24. Art. XII. The German Peril (1908, July). *The Quarterly Review*, 416, 264-298. London: John Murray, Albemarle Street. New York: Leonard Scott Publication Company.
25. European War (1914, August 22). *Chemist and Druggist*, LXXXV: 1804, 33-37. <https://doi.org/10.1177/001258061403300109>
26. The War And The Scarcity Of Some Drugs (1915). *The British Medical Journal*, 1(2830), 559-561. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/25313108> <https://doi.org/10.1136/bmj.1.2830.559>
27. Aniline Dye Industry (State Aid) Volume 70: debated on Monday 22 February 1915. Retrieved from [https://hansard.parliament.uk/Commons/1915-02-22/debates/42879829-890c-4517-9d41-1bd0a7b6c961/AnilineDyeIndustry\(StateAid\)](https://hansard.parliament.uk/Commons/1915-02-22/debates/42879829-890c-4517-9d41-1bd0a7b6c961/AnilineDyeIndustry(StateAid))
28. Salikhova, O.B. (2021). British dependence on German imports. Responses to the challenges of the World War I. *Істор. нар. gospod. ekon. dumki Ukr. – History of economics and economic thought of Ukraine*, 54, 37-74. <https://doi.org/10.15407/ingedu2021.54.037> [in Ukrainian]
29. Dyestuffs: Hearings Before the Committee on Ways and Means, House of Representatives (1919, June 18-20 and July 14-18). United States. Congress House. Committee on Ways and Means U.S. Government Printing Office.
30. Salikhova, O.B., Honcharenko, D.O. (2020). Development policy of the pharmaceutical industry in Germany: lessons for Ukraine. *Ekon. Ukr. – Economy of Ukraine*, 10, 63-86. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.10.063> [in Ukrainian].

31. Hamilton Walton Hale (Ed.). (1915). *Current Economic Problems: A Series of Readings in the Control of Industrial Development*. University of Chicago Press.
32. Great Britain. Parliament: Protection of home industries (1924 February 13). *The Parliamentary Debates* (Official Report), 169, 926-975. House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb Wednesday.
33. Lloyd, E.M.H. (1924). *Experiments in State Control at the War Office and the Ministry of Food*. Carnegie Endowment for International Peace, Division of Economics and History. Clarendon Press.
34. Salikhova, O.B., Krehivskiy, O.V. (2022). The state in the post-war industrial recovery and economic renewal: historical parallels and approaches for Ukraine. *Ekonom. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 4, 7-42. <https://doi.org/10.15407/eip2022.04.007> [in Ukrainian].
35. Barker, J.E. (1915). *Modern Germany: Her Political and Economic Problems, Her Foreign and Domestic Policy, Her Ambitions, and the Causes of Her Successes and of Her Failures*. Smith, Elder.
36. *Economic Reconstruction: Analysis of Main Tendencies in the Principal Belligerent Countries of Europe with Statistics of Production, Consumption, and Trade in Important Foodstuffs and Industrial Raw Materials* (1918). United States, Bureau of Foreign and Domestic Commerce U.S. Government Printing Office.
37. Great Britain. Parliament: Paris Economic Conference. Statement By Prime Minister (1916, August 2). *The Parliamentary Debates* (official Report), 85, 331-334. House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb Wednesday.
38. Johnson, P.B. (1968). *Land Fit for Heroes: The Planning of British Reconstruction, 1916-1919*. University of Chicago Press.
39. *Final Report of the Committee on Commercial and Industrial Policy After the War* (1918). Great Britain. Committee on Commercial and Industrial Policy Government.
40. Great Britain. Parliament: Industries (State Support) (1921, February 28). *The Parliamentary Debates* (official Report), 138, 1387-1388. House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb Monday.
41. The Dye Industry. Memorandum on the Scheme for State Assistance (1918, November 21). *The Board of Trade Journal*, 635-637.
42. Board of Trade. Vol. 126: debated on Monday 8 March 1920. Retrieved from <https://hansard.parliament.uk/Commons/1920-03-08/debates/6e7abaf8-2f9d-4857-b630-18a6758dc235/BoardOfTrade#>
43. Great Britain. Parliament: Shielding unstable Key Industries (1919, August 18). *The Parliamentary Debates* (Official Report), 119, 2012-2013. House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb.
44. Criteria for judging defense essentiality in applying protection against imports. *Foreign Economic Policy: Hearings Before the United States Joint Committee on the Economic Report* (1955, Nov. 9, 10, 14-17). Subcommittee on Foreign Economic Policy, Eighty-Fourth Congress, First Session. United States. Congress. Joint Committee on the Economic Report. Subcommittee on Foreign Economic Policy U.S. Government Printing Office. P. 299-305.

45. Key Industries Policy Vindicated (1939, September 9). *The Chemist and Druggist*, CXXXI: 3109, 285-286.
46. National Institute of Economic and Social Research, Economic and Social Studies (1943). Trade Regulations and Commercial Policy of the United Kingdom. No. 3. Cambridge: At the University Press.
47. Breithut, F.E. (1924). British Dyestuffs Industry. U.S. Government Printing Office.
48. Dyestuffs (Import Regulation) Act 1934. Retrieved from <https://vlex.co.uk/vid/dyestuffs-import-regulation-act-808348621>
49. Great Britain. Parliament: Dyestuffs (Import Regulation) Bill (1933, December 18). *The Parliamentary Debates* (official Report), 284, 987-1044. House of Commons. House of Commons H.M. Stationery Office, HC Deb.
50. The Safeguarding of Industries Bill. Memorandum by the President of the Board of Trade. Retrieved from filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-120-cp-21-2640.pdf
51. Bernard, Mallet, Oswald, George Cecil (1933). British Budgets: Third Series, 1921-22 to 1932-33. MacMillan and Company, Limited.
52. Mills, J. (2000). *Managing the World Economy*. Springer. <https://doi.org/10.1057/9780333977842>
53. Import Duties Act 1932. Retrieved from <https://vlex.co.uk/vid/import-duties-act-1932-808401733>
54. Commons Chamber Volume 504: debated on Tuesday 29 July 1952. Retrieved from <https://hansard.parliament.uk/commons/1952-07-29/debates/ed07d311-aa2d-4c03-9e41-96ffb99c78ee/CommonsChamber>
55. Federation of British Industry (1957). *European Free Trade Area: A Survey for Industrialists*. Federation of British Industries.
56. Import Duties Bill. Retrieved from <https://Api.Parliament.Uk/Historic-Hansard/Lords/1958/Feb/18/Import-Duties-Bill>
57. Import Duties Act 1958. Retrieved from <https://vlex.co.uk/vid/import-duties-act-1958-808440725>
58. The Public General Acts and Church Assembly Measure 1960 being those which received the Royal Assent during that year having been passed in the First or Second Session of the Forty second Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and during the eighth and ninth years of the Reign of Her Majesty Queen Elizabeth the Second with Tables of the Short Titles and of the Effect of Legislation and an Index (1961). London: Her Majesty's Stationery Office.
59. Import Duty Drawbacks (Consolidation) Order 1962. Retrieved from <https://vlex.co.uk/vid/import-duty-drawbacks-consolidation-812531013>
60. The Import Duties Act 1958 (Repeals) (Appointed Day) Order 1973. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/uksi/1973/2176/made>
61. Kaldor, N. (1983). *The Economic Consequences of Mrs. Thatcher: Speeches in the House of Lords, 1979-1982*. Duckworth.

62. Economic Policy Volume 405: debated on Wednesday 13 February 1980. Retrieved from <https://hansard.parliament.uk/Lords/1980-02-13/debates/7dba3b33-c834-4faa-9890-8444659f6d67/EconomicPolicy>
63. Zanuda, A. As the Ukrainian economy survived 2022. *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008306>
64. World Tariff Profiles 2022. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_tariff_profiles22_e.htm
65. World Tariff Profiles 2020. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_tariff_profiles20_e.htm
66. Nirmala Sitharaman's Budget 2020 Speech: Full Text. Retrieved from <https://www.ndtv.com/india-news/finance-minister-nirmala-sitharamans-budget-2020-speech-full-text-2173184>
67. India imposes anti-dumping duty on certain APIs from China. Retrieved from https://www.thepharmaletter.com/article/india-imposes-anti-dumping-duty-on-certain-apis-from-china?__cf_chl_tk=Dxi5fWXMhbdhxBMmIMPxwIKYz2KP8N1Rs6dZebntOQw-1678828897-0-gaNycGzNDNA
68. Final Findings issued recommending imposition of anti-dumping duty on imports of Ursodeoxycholic Acid (UDCA) from China PR and Korea RP (2023, January 19). Retrieved from https://tpm.in/news_center/final-findings-issued-recommending-imposition-of-anti-dumping-duty-on-imports-of-ursodeoxycholic-acid-udca-from-china-pr-and-korea-rp-19-01-2023/
69. Sperling, G. (2012, March 27). Remarks at the Conference on the Renaissance of American Manufacturing. Retrieved from https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/administration-official/sperling_-_renaissance_of_american_manufacturing_-_03_27_12.pdf
70. Remarks Upon Signing the Trade Expansion Act. Retrieved from <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-upon-signing-the-trade-expansion-act>
71. 19 U.S. Code § 1862 - Safeguarding national security. Retrieved from <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/19/1862>
72. United States Notifies Intent to Appeal WTO Panel Reports on Section 232 Steel and Aluminum Measures. Retrieved from <https://www.wiley.law/alert-United-States-Notifies-Intent-to-Appeal-WTO-Panel-Reports-on-Section-232-Steel-and-Aluminum-Measures>